

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán mondattan.

Berthold Delbrück. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen.
I. Theil. Strassburg, Karl J. Trübner, 1893.

Az indogermán nyelvtudomány újabb fejlődése három nevezetes korszakra oszlik; s e három korszak mindegyikét mintegy betetőzi egy-egy nagy mű, mely összefoglalja az illető korszak egész tudományos felfogását, s az indogermán nyelvek történetére vonatkozó akkori nézeteket. Az első korszak befejezője *Bopp* összehasonlító nyelvtana (1833), a második korszaké *Schleicher* nagy munkája (*Compendium der vergl. Grammatik der indogerm. Sprachen*, 1861); a legutolsó évtizedek munkásságának összefoglalója s az indogermán nyelvtudomány mai állásának híű kifejezője *Brugmann* összehasonlító nyelvtana (*Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*). E nagy mű 3. részének, az összehasonlító mondattannak megírására *Delbrück* vállalkozott. Nem szándékozom e nagyfontosságú mű részleteinek méltatásába bocsátkozni, s csak arra szoritkozom, hogy ismertessem a mű bevezetését, melyben a szerző a mondattani elméletek és nézetek fejlődését tárgyalja, azután pedig a saját felfogásáról ad számot a legfontosabb mondattani kérdéseket illetőleg.

A mondattani kérdések fejlődését vázolja egyúttal a nyelvtudomány rövid történetét is adja. A nyelvtudományi nézetek fejlődésében három főkorszakot különböztet meg. A görögök vetették meg e tudomány alapját, s így az első korszak az ő működésüket foglalja magában. A mondattanra nézve első sorban *Dionysios Thrax* munkája fontos, mert ő foglalkozik először a mondat meghatározásával s a mondatrészekkel. Szerinte a mondat (*λόγος*) a szavaknak oly kapcsolata, melynek magában teljes értelme van; a mondatrész (*λέξις*) pedig az összetételen alapuló mondatnak legkisebb része. A mondatrészek a következők: nomen, verbum, participium, articulus, pronomen, praepositio, adverbium, conjunctio. A mondatok szerkezetével s a nyelvhelyességgel *Apollonios Dyskolos* foglalkozik először, ezért nevezi őt *Delbrück* a syntaxis atyjá-

nak. A görögöket általában a nyelv használata vezette arra, hogy saját nyelvükről gondolkozzanak; a nyelvhelyesség kérdései vetik meg mindenütt a nyelvtudomány alapját, azonban csak hosszú ideig tartó foglalkozás és elmélkedés után juthat a tudomány valamely nyelv szerkezetének igazi megismeréséhez. A görög nyelvészek nem tudták helyesen megoldani ezt a feladatot, mert teljesen szakítottak a philosophiával, s még azokat a tanításait is mellőzték, a melyek nagy segítségükre lettek volna, így első sorban az alany és állítmány megkülönböztetését.

A következő korszak — mely a scholasticusok működésével kezdődik s a XVIII. század végéig tart — ép ellenkezőleg a philosophia hatása alatt áll. Most már teljesen egynek vették a nyelvtant és a logikát, s így alkalmazták arra a néhány nyelvre, a melylyel tudományosan foglalkoztak. Vizsgálódásuk tárgya kezdetben kizárólag a latin nyelv volt; később a göröggel s kis mértékben a héber nyelvvel is foglalkoztak; az egyes élő nyelvek, ha néha-néha törődtek is egy kissé velük, nem hatottak a nyelvtani elméletek fejlődésére. A nyelvészek főfigyelme a syntaxis felé fordult s az ítélettel foglalkoztak, melyet egy értelműnek vettek a mondattal; később a copula is (mely szó először Abailardnál fordul elő) mind nagyobb szerepet játszik a nyelvtani fejtegetésekben. E kor nyelvészei e mellett az általános nyelvtan gondolatával is foglalkoztak.

A mult század végével jelentékeny változáson mentek át a nyelvtudományt illető nézetek; nagy befolyással voltak e változásra egyrészt Kant, Fichte, Schelling és Hegel philosophiai elvei; közülök Schelling s vele együtt a romantikus iskola irói a történeti német nyelvtan megalapítóivá lettek; a nyelv történeti fejlődésének felismerését még világosabbá tette Hegel. A másik fontos hatás, mely a nyelvtudomány fejlődését elősegítette, a szanszkrit nyelv megismerése volt, a mi alapját vetette az összehasonlító nyelvtudománynak. Azonban az összehasonlító nyelvészet elterelte a kutatók figyelmét a mondattani kérdések vizsgálatától s majdnem teljesen a hangtan és az alaktan számára foglalta le, úgy hogy alig történt jelentékenyebb haladás a mondattan terén; az összehasonlító mondattan rendszeres tárgyalása pedig teljesen elmaradt.

A nyelvtudományi nézetek fejlődésére e korszak első felében legnagyobb hatással voltak Humbolt Vilmos, Bopp Ferencz és Grimm Jakab, kiknek nézeteit Delbrück részletesen ismerteti. Bopp volt az összehasonlító, Grimm a történeti nyelvtudomány megalapítója, s így szilárd alapot vetettek a nyelvtudomány további haladása számára. A korszak második fele Steinthal működésével kezdődik, a ki a logikát kiüzte a nyelvtanból s a psychológiát segítette helyébe. Az egyes mondattani kérdések megvilágítására nagy befolyással voltak még Schleicher, Miklosich, a ki megírta a szláv nyelvek összehasonlító mondattanát,

továbbá Curtius és Ludwig. A nyelvtudományak legújabb korszakát a hangtani törvények pontosabb vizsgálata s a pszichológiai, különösen az analogiás hatások kutatása jellemzi. Nem mondhatjuk, hogy az erre vonatkozó nézetek ma már megállapodottak, annyi azonban kétségtelen, hogy hangphysiológiai és pszichológiai ismeretek nélkül nem szerezhettünk világos képet a nyelv fejlődéséről. Az erre vonatkozó nézeteket a legjobban és legtökéletesebben Paul fejezte ki *Principien der Sprachgeschichte* cz. munkájában.

E történeti visszapillantás után néhány fontos mondattani kérdés megvilágításához fog Delbrück. Az első kérdés, melyet tárgyal, a mondat meghatározása, s az erre vonatkozó fejtegetést bővebben ismertetem, mintegy adalékul ahhoz a vitához, mely a mondat meghatározását illetőleg a Nyelvőr XIX., XX. és XXI. kötetében folyt le. Az ókorban ez volt a mondat általánosan használt meghatározása: *oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans*; s ez megfelel Dionysios Thrax fentebb idézett meghatározásának. Evvel szemben a középkor felfogása az volt, hogy a mondat a logikai ítéletnek nyelvbeli kifejezése, tehát szintén három részből áll: alany, állítmány és copula. Az újabb nyelvészek közül csakis Paul meghatározását idézi (i. m. 99. l.): «A mondat nyelvbeli kifejezője, mintegy jelképe annak, hogy a beszélő lelkében megtörtént több képzetnek vagy képzetsoportnak a kapcsolata, és eszköz arra, hogy a hallgató lelkében ugyanazon képzeteknek ugyanazon kapcsolata jöjjön létre.» Ezen meghatározás szerint tehát nem szükséges, hogy a mondatban ragozott ige is legyen, s az ilyen mondatok: *omnia praeclara rara, summum jus summa injuria, Träume, Schäume* stb. époly teljes mondatok, mint pl. *az ember él*. E három meghatározásban közös, hogy a mondatot egységes, befejezett egésznek tekintik, a mi helyes is; másrészt meg, hogy szerintük a mondat több résznek a kapcsolata. A tapasztalat azonban ellentmond ennek a felfogásnak, akár a mondat nyelvtani tagoltságára, akár a fogalmak vagy fogalomsoportok kapcsolatára gondolunk. Az indogermán nyelvekben is vannak egytagú mondatok (vagyis olyanok, melyek egy indulatszóból, egy vocativusból vagy egy úgy nevezett személytelen igéből pl. *pluut* állanak). Paul az ilyen mondatokat hiányosaknak tekinti; ezek — szerinte — csak állítmányok, melyeknek alanya hiányzik. Midőn pl. Lessingnél (Emilia Galotti-ban) a herczeg így szól: *Klagen, nichts als Klagen! Bittschriften, nichts als Bittschriften!* Paul szerint ez csak állítmány, alany hozzá a levél, a mit a herczeg a kezében tart. Ezt a felfogást Delbrück nem fogadja el, mert hisz így az alany fogalmába olyasmit magyarázunk bele, a mi a nyelv körén kívül áll. A mondat meghatározása ezek után Delbrücknél így alakul: A mondat artikulált beszédben történő

oly kijelentés, melyet a beszélő és a hallgató összefüggő és befejezett egésznek érez.

A legtöbb mondat több részből áll; így tehát a másik fontos kérdés a beszédrészek megkülönböztetése. A beszédrészeket több szempontból próbálták osztályozni; Bopp eredetük szerint, mások a szavak jelentése szerint kísérlették meg az osztályozást, azonban egyik mód sem juttatott kielégítő eredményre. Schleicher a beszédrészeknek alakját vette tekintetbe; ebből a szempontból is csak tökéletlen osztályozáshoz juthatunk, a mennyiben csak ragozható szókat és nem ragozható szókat különböztethetünk meg. Delbrück a szavaknak mondatbeli szerepét veszi az osztályozás alapjául s a következő osztályozást állítja fel:¹⁾

a) Főnevek (Wörter, welche das Substrat der Aussage bilden); természetes, hogy főnévül használtathatnak mellénevek, névmások és számnevek is.

b) Mondatszók (Aussage-Wörter); ezek első sorban az igék, de néha a névszók is használtatnak mondatzókul.

c) Jelzőszók (Attributive Wörter). A tulajdonképeni jelző szó a főnév mellett a melléknév; de néha a főnév is lehet jelző szó. Az ige mellett jelző szó lehet az előjáró és a határozó szó.

d) Kapcsolószók (Verbindende Wörter); ide tartoznak a kötőszók, az előjárók, a mennyiben összekötik az igét az esettel, s néhány particula.

e) Kiemelőszók (Hervorhebende Wörter); ide tartozik a legtöbb particula.

Delbrück számot ad végül arról, hogy mi a mondattan feladata s hogyan fogja ő az összehasonlító mondattant tárgyalni. A mondattan a mondatról s a mondat részeiről szóló ismereteinket foglalja magában. Tehát kiindulhatna a mondatból, s a mondatrészeket a szerint tárgyalhatná, a mint alkalom adtán előfordulnak. Delbrück nem ezt az utat választja, hanem a tárgyalást az egyes mondatrészekkel, ill. beszédrészekkel kezdi.

Az első beszédrész, melyet tárgyal, a névszó, melyet két csoportra oszt: főnévre és melléknévre; a főnévről szólva tárgyalja a főnevek nemét, számát²⁾ és eseteit. A névszó után következnek a névmások,

¹⁾ V. ö. ezzel azokat a mondattani definitiókat, melyeket én kísértetem meg a beszédrészekre nézve Kis m. nyelvtanomban. S. Zs.

²⁾ Nem hallgathatom el azt a kifogásomat, hogy ezek nagyrészt nem mondattani tárgyak. A nemek és számok csakis ott váganak a mondattanba, a hol a szóegyeztetésről van szó. De mi köze pl. a mondattanhoz annak, hogy a *fores* szóban az ajtó kétrészes tárgynak van képzelve, a *janua*-ban pedig egységesnek? vagy hogy a német *äpfel*-t eszik, tehát az almát egyed-

azután a számnevek, melyeknek használatában annyi a sajátosság vonás, hogy érdemes őket külön tárgyalni. A névmások és számnevek körében szintén megkülönbözteti a főnévi és melléknévi használatuakat. Ezután következnek az adverbiumok, mert nagyobb részük nem egyéb, mint a nevek, névmások és számnevek egyes esetei. Ezután tárgyalja a praepositiókat. Ennyit foglal magában a műnek eddig megjelent első fele. A második kötetben folytatni fogja a beszédrészek tárgyalását az igével s befejezi a particulákkal. A kötőszókat nem külön tárgyalja, hanem az összetett mondattal kapcsolatban. Az egész műnek második főrésze a mondattal, és pedig először az egyszerű, azután az összetett mondattal foglalkozik. Itt lesz szó a szórendről és a mondatbeli nyomatékról is.

BALASSA JÓZSEF.

A nyelvhelyességről.

Setälä Emil: Oikeakielisyydestä suomen kielenkäytännön katsoen. (A nyelv- helyességről tekintettel a finn nyelv használatára. — A Valvoja cz. folyóiratban, s külön is ilyen mellékczímmel: *Yleistajuista kieltäädettä* II. Népszerűt nyelvézet II. — Porvoo 1894. 8-r. 46 l. ára 1:50 frank.)

Setälä Emil igen érdekes fejtegetéseket tett közzé e tárgyról, mely mi nálunk már száz év óta annyiszor foglalkoztatta az elméket. S ha fejtegetéseit rövid kivonatban, egészen tárgyilag ismertetem, a magyar olvasó bizonyosan szívesen veszi.

S. abból indul ki, hogy a nyelvhelyesség kérdése két előző nagy kérdés eldöntését föltételezi, t. i. hogyan fogjuk fel a nyelvvizsgálat és nyelvhasználat egymáshoz való viszonyát? és milyen viszony van, milyennek kell lenni az irodalmi nyelv s a népnyelv között?

«Két évtized óta a nyelvbúvárnak a nyelv életéről való fölfogása nagyon megváltozott, természetes tehát, hogy sok tekintetben másképp fogja föl a nyelvészetnek a nyelvhasználathoz való viszonyát, mint ezelőtt...» Mindenekelőtt bíráló átnézetben ismerteti S. a finn és egyéb nyelvészek közt eddig uralkodott nézeteket. Noreen (kinek ide vágó tanulmányát tavál mi is ismertettük) három álláspontot különböztet meg: az irodalomtörténetit, a természetrajzit és az «észszerű álláspontot.» Az első szerint csak az irodalom-, ill. nyelv-történet ismerője állapíthatja meg a nyelvnek helyes formáját. A második szerint szakértő e dologban a nyelvet beszélő nemzetnek akármelyik tagja, a helyességet a szokás dönti el, s a nyelven nem szabad semmit mesterkedni. A harmadik, Noreené, tulajdonkép a *czélszerűségi* álláspont, mely a szerint ítéli meg a nyelvbeli kifejezést, hogy jól, világosan, egyszerűen fejezi-e ki a gondolatot.

S. azonban kifejti, hogy Grimm és követői nem azt követelik, a mit a humanisták, hogy t. i. teljesen valamely elmúlt irodalmi arany-

nek tekinti s többesbe teszi, ellenben a magyar *almát* eszik, tehát az almát anyagnak appercipálja, úgy mint pl. a kenyeret. Világos, hogy ezek jelentéstan kérdések, s korántsem mondattaniak.

S. Zs.

kor nyelvszokását kövessük, hanem olyan nyelvalakot tartanak helyesnek, mely a megállapított nyelvtörvények szerint fejlődött, s viszont hibáztatják azt, a mi közbejött más analogiák, «hamis analogiák» miatt eltér a rendes fejlődéstől. Ezt az irányt tehát inkább etymologiai v. *nyelvtani irány*nak nevezhetni. A finn nyelvészek is jobbára ilyen irányban mozognak fejtegetéseikben, így Becker, Renvall, újabban Genetz, Ahlman, s kivált Lönnrot és Ahlqvist, kiknek oly nagy hatásuk volt a finn irodalmi nyelvre. Lönnrot szerint p. a *se* illativusa *sihen*, nem a szokásos *sihen*, mert igazság szerint **sehen* volna, s az első *e* szabályszerűen csak rövid *i*-vé válhatik. Ahlqvist szerint az általánosan használt *elämää* partitivus helyett ezt kellene írni: *elämätä*, s általában mindig a teljesebb, eredetibb alak a helyesebb; *otaksua* hibás képzés, mert a *-ksu* igeképző csak melléknévhez járulhat. Ahlman szerint *sanomaton*, (mondatatlan), ha szenvedő értelmű, helyesen így van: *savottamaton*, mintegy 'mondatlan'. — A nyelvész tehát földéri a nyelvnek természetét s általános törvényeit s e szerint helyreigazítja a hibás alakokat az irodalmi nyelvben, melynek első sorban kell helyes nyelvnek lennie.

A másik álláspontot S. *népnyelvi álláspont*nak nevezi (az említett finn nyelvészek is, minthogy régi klasszikus finn irodalom nincs, a népnyelvet vették utolsó forrásul a nyelvtörvények megállapítására). E szerint az idegenek és műveltek befolyásától ment, romlatlan népnyelv az irányadó. Persze egyik egy, másik más nyelvjárást tart legjobbnak, s a népnyelv alapján egyik egy, másik más kifejezőmód helyességét vitatja. — Ez iránynak főképviseelője a finneknél Avellan, ki p. *kartanos*i, *myötyäsi* h. jobbnak tartja a rövid *kartanos*-t, *myötyäs*-t, mert az előbeszéd jobbára ezt hallatja; így *pimeä korkea* h. *pimä, korkia* stb. De Ahlqvist szerint is p. nem helyes a többes illativusában a *-sin* rag, mert a népnyelvben ez az alak nem járatos, pedig ez nyilván ellenkezik az ő nyelvtani álláspontjával.

Mind a két álláspont követeli az irodalmi nyelvnek javítását: tisztítását és gazdagítását. Meg akarják tisztítani a nyelvet hibásan alkotott szóktól, továbbá az idegen szóktól s idegenszerű szólásoktól. Ezek helyett részint új kifejezéseket kell alkotni, részint a népnyelv gazdag tárházából meríteni. Így jut mind a két irány a *purizmushoz*, melyet Finnországban a nemzeti mozgalom is támogatott. (A legmerészebb finn nyelvújító a negyvenes években Kilpinen volt; ő neki köszöni a finn irodalmi nyelv sok máson kívül a következő szókat: *tiede* tudomány, *taiide* művészet, *yksilö* egyén, *henkilö* személy, *kirjailija* író. A fiatalabb finn írók közül sokan iparkodnak népies kifejezéseket, sőt tájszókat is meghonosítani az irodalomban.)

A czélszerűségi állásponton áll p. a finneknek két jeles politikai írója, Snellmann és Meurman. Az előbbi azt állítja, hogy e téren a jeles író az egyetlen törvényhozó, s az ő példáját követi a többi; azt vitatja, hogy a próza nyelvének első sorban világosnak kell lennie, akkor egyúttal szép is, és jobb a könnyen érthető idegenszerűség, mint a homályos eredetiség. Meurman szerint p. a műszóknak nem az legnagyobb érdemük, ha organikus fejleményei a nyelvnek, hanem az, ha határozottak és félreérthetetlenek; épen azért nagyon alkalmasak a holt nyelvekből vett szavak, melyeket nem nehezebb megtanulni, mint a hazai elemekből képzetteket, mert «a *dolgot* nehéz megtanulni, nem

pedig a szót.» Minthogy pedig a holt nyelvek szókincse nem felel meg minden szükségletnek, új szókat is kell alkotni, de ezeknek helyességét nem a nyelvtani szabály dönti el, hanem a művelt nemzet a maga összességében. — Godenhjelm szerint nem kell minden idegen eredetű kifejezsmódot elítélni, hanem azt kell előbb nézni, vajjon a népnyelvben is járatos-e; de ha nincs is elterjedve a közbeszédben, az a kérdés, hasznára lehet-e a nyelvnek, előmozdíthatja-e a kifejezésnek természetességét és szabátosságát.

S. szerint mind a három irányban van valami igaz, de egyik sem foglalja magában a teljes igazságot.

A nyelvtani álláspont a használatot azoktól a «törvényektől» teszi függővé, melyeket a nyelvész «állapít meg». De a nyelvészetnek fölfogása a nyelvtörvényekről s az egyes nyelvi alakokról igen változandó, tehát könnyen megeshetik hogy ma olyan javítást teszünk a nyelven, a mi holnap tévedésnek fog bizonyulni. A nyelvtani álláspont különösen gyakran tévedett a «hamis analogia» eredményeivel szemben, melyeket azelőtt ritka, kivételes jelenségeknek tekintettek, holott most tudjuk, hogy végzetlenül nagy számmal vannak minden nyelvben. Tévedtek abban is, hogy a teljesebb és eredetibb alakokat elvszerűen jobbaknak tartottak a lenézett «kopott» és «romlott» alakoknál, pedig ezek éppen olyan jól, sőt jobban fejezik ki a gondolatot, pl. az elvontabb fogalmakat s viszonyokat stb. Aztán meg, ha következtetések akarnánk lenni, azt kellene mondanunk, hogy a mai finn alaknál helyesebb az eredeti közfinn alak, emennél meg a finn-ugor alak; csak hogy ezt a nyelvet ma senki sem értene. — Téves fölfogásra vezetett továbbá a nyelvtani álláspont az irodalmi s a népnyelv egymás közti viszonyával szemben. Minthogy az irodalmi nyelv az egyetlen helyes nyelv, melyben a nyelvhelyesség alapelvei megvalósultak: az irodalmiaktól eltérő kifejezsmódokat hibásaknak tekintették, úgy hogy — különösen a nagy közönségben — az a nézet kapott lábra, hogy a nyelvjárások az irodalmi nyelvnek elváltozott, elromlott alakjai.

A természetrajzi vagy népnyelvi álláspont helyesen tartja, hogy a nyelvtörvények éppen a nyelvhasználatban nyilatkoznak meg, hogy tehát ennek a rendszabályozása nem a nyelvész dolga. Ez az irány azonban annyira ment, hogy a népnyelvet, a nyelvjárást mint természetesebben, szerveesebben fejlődött nyelvet az irodalmi nyelvnek föléje helyezte. Már pedig az a fölfogás, mely a nyelvet teljes, önálló szervezetnek tartotta, tévedésnek bizonyult. Ez csak képes kifejezés, valamint az is, hogy a nyelv «nő, fejlődik» stb. Nem a nyelv maga fejlődik, változik, hanem az emberek fejlesztik, változtatják, igaz, hogy jobbára öntudatlanul, észrevétlenül, de sokszor bizony tudatosan is, mint a nyelvújítások tényei szembetűnőleg bizonyítják. S nincs is olyan lényeges különbség az irodalmi s a népnyelv között. A nép emberének is sokféle befolyás alatt egyénivé fejlődik a nyelve: egyiknek gazdagabb a szókincse, mint a másoknak, egyik jártában-keltében a szomszéd nyelvjárásokból, a másik még idegen nyelvekből is elsajátított egyet-mást. A köznyelv pedig valamely hatalmasabb vagy középső terület dialektusából fejlődik, s azután a többi nyelvjárásból is átvész kifejezéseket s alakokat, s ezeket a más-más vidéki írók nagyrészt szintén öntudatlan alkalmazzák. E szerint az irodalmi nyelv maga is nyelvjárás, s ha a népnyelvjárások jobban használ-

hatók tudományos célra, az irodalmi nyelvnek viszont gyakorlati fontossága nagyobb. Hogy az irodalmi nyelv teljesen a népnyelvjárások kifejezéseire szorítkozzék, az ép oly képtelen követelés volna, mint hogy a nép irodalmi nyelven beszéljen, ha helyesen akar beszélni. Hogy pedig a *többség* nyelve legyen a helyesség mértéke, arra már Noreen találóan megfelelt. Különös volna, ha egyedül a nyelv volna olyan kivételes dolog, hogy a többség döntése csalhatatlanul határozza el, mi a jó, mi a rossz. S ez esetben minden újítás hiba volna, pedig ezektől függ a nyelvnek egész élete és fejlődése.

A czélszerűségi álláspont sem adhat mindig biztos és kizárólagos mértéket. A nyelv nem csupán czélszerűsége törekszik. Czélszerű volna pl., ha a finn nyelv a comitativust nemcsak többesi alakkal mondhatná: *isä poikinensa*, a minek csak azt kellene jelenteni: az atya fiaival, hanem az egyesszámi tóból is: *isä poikanensa* vagyis egy fiával (vagy viszont a magyarban *az atya fiastul s az atya fiakostul*), mégis hibás ez az alak, csupán azért, mert nem járatos.

A nyelvhelyességről való ítéletünkre kétségkívül az van legnagyobb hatással, hozzá vagyunk-e szokva valamely kifejezéshez vagy nem. A mi szokatlan, az sérti fülünket. S az irodalomnak külön nyelvszokása van, melyet sem egyes vidékek, sem p. régi korok mértékével nem lehet mérni. Az irodalomban is, mint a népnyelvben, két ellentétes irányt látunk: az egyik konzervatív, mely minden bántó eltérést kerül, a másik haladó, a nyelvet fejleszteni akarja s új fogalmak kifejezésére alkalmasítani. Legjobb nyelvalak az, mely e kettőt kellő egyensúlyban tartja, de a legtöbb íróra fontosabb a konzervatív szempont, mert nem mindenkiből válik alkalmas nyelvjavító.

Igen nehéz a nyelvhibának általános érvényű meghatározását adni. Mindenesetre relativ fogalom ez: a mi p. az egyik vidéken a nyelvszokásba ütközik, máshol egészen szokott lehet. (A debreczeni fület sérti, ha ilyent hall: *embörségös embör*; de a szegedi ember még több joggal fogja a debreczenit hibáztatni, ha így beszél: a városháza *felé* kitűzték a zászlót.) Kétségtelen azonban, hogy hibáknak tekintendők a nyelvet megtanuló idegenektől s a gyermekektől alkotott analogiás képzések (p. *sokabb, isztam*). Hibák továbbá azok az esetleges nyelvbtlások, összezavarások, melyeket figyelmetlen vagy gondatlan beszédben az is elkövet, a ki különben egészen bírja a nyelvet. Hiba tehát mindaz, a mi ellenkezik a nyelvet beszélő közösségnek szokásával egy bizonyos időben. De a mi jelenleg hiba, az jövőben helyes lehet, ha elterjed. Legkönnyebben olyan kifejezések terjedhetnek el, melyek nem ellenkeznek a szokással, de valami új fogalmat vagy fogalomkapcsolatot jelölnek (új szók stb.).

Mínthogy már most a helyességet vagy hibásságot a szokás dönti el, s mínthogy másfelől a nyelvhibát csak relativ fogalomnak ismerhetjük el, S. szerint a nyelvhibákkal szemben nagyon szabadelvű, engedékeny fölfogáshoz jutunk. «*Tout comprendre c'est tout pardonner*, s a nyelvészetnek föladata mindenekelőtt a megértés, nem pedig a megítélés.» És rendszerint nem is arról kellene beszélni, hogy melyik kifejezés helyes, melyik hibás, hanem csak melyik jobb s melyik rosszabb. Az ilyen kérdések eldöntésében aztán igen jó szolgálatokat tehet a czélszerűség szempontja. A czélszerűség dönti el azt is, melyik új szót vagy szólást kell pártolni s alkalmazásba venni s melyiket ellenezni. *A legjobb nyelv tehát az, a mely mind a szokásnak, mind a czélszerűség kívánalmainak megfelel.*

SIMONYI ZSIGMOND.

A Finn irodalmi társaság évkönyve.

Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Kolmas jakso. 6. osa.

A finn irodalmi társaságnak a mult évről szóló évkönyve fekszik előttünk, igen értékes s változatos tartalommal. A társaság különös gondot fordít a hazai nyelv minden szempontból való átkutatására s vizsgálatára. Így például egy külön bizottsága van, *Krohn Károlylyal* az élén, mely a népnyelvi hagyományok gyűjtését intézi, és nem csekély sikerrel, a mit annak is köszönhetni, hogy az egyes gyűjtőket kisebb-nagyobb (15—150 márka) jutalomban részesíti. A példát ajánljuk irodalmi társaságaink, különösen az Akadémia figyelmébe. Így megnyerhetnők mi is pl. a néptanítók közreműködését, s kellő utasítás mellett becses és megbízható népnyelvi anyagot nyerhetnénk. Sőt nem is tanácsos a dolgot nagyon halasztgatni, minthogy a műveltség s az irodalmi nyelv terjedésével igen sok különösség s sajátság csakhamar el fog tűnni a népnek nyelvéből.

Fent említett céljának megfelelőleg a Társaság már évek óta buzdítja és segíti a finn nyelvjárások tanulmányozását. Ebben a kötetben is három nyelvjárás van tüzetesen s mintaszertű pontossággal leírva. Ebben a tekintetben már olyan helyes hagyomány s gyakorlat fejlődött ki Finnországban, hogy a kezdő nyelvészek is egészen megbízhatóan teljesítenek hasonló feladatokat. Továbbá nemrég megkezdte a Társaság, a mint már e folyóirat olvasói előtt ismeretes, a régi finn nyelvemlékek kiadását. Ezzel függ össze a jelen évkönyv egy értekezése *Petander-től*: *Es sitys piispa Eerikki Sorolaisen Postillan kielestä* címen, melyben egy 1621 s 1625-ben kiadott prédikáció-gyűjtemény nyelvvezetét ismertetik s közül belőle mutatványokat is.

Általánosabb érdekű *Wichmann* ily című értekezése: *Tietoja Votjaakien Mytologiasta*. A votjakok pogány vallásáról már több munka jelent meg, a melyek közül *Peruchvinét* részletesen ismertette *Munkácsi* ezen folyóirat XXI. kötetében. Sokat foglalkozott vele *Aminoff*, de korai halála megakadályozta őt összegyűjtött jegyzetei rendezésében s kiadásában. Az ő hagyománya s saját személyes tapasztalatai s vizsgálata nyomán írta meg azután *Wichmann* érdekes értekezését.

W. értekezésének első részében elsorolja a votják istenek s szellemei neveit és megmagyarázza jelentőségüket. Mielőtt röviden elsorolnám őket, meg kell jegyeznem, hogy írásmódja némileg eltér a *Munkácsiétól*, de minthogy nekem a rövid ismertetésen kívül nincs más feladatom, nem tartom magamat illetékesnek, hogy változtassak rajta.

A főisten neve *inmar*, jelentése a. m. az ég. Másutt *kuaz* a neve, a mi levegőt jelent. A házi istenség neve *voršud*,

voššud, Munkácsi szerint szerencse, áldás. Más istenségek *invu*: ég vize; *šundi-mumi*: hajnal-anya; *güdiri-mumi*: villam-anya; *müzem-mumi*: föld-anya. Nevezetes istenség *kiltšün*, *kildišin* W. szerint összetétel ebből *kildiš*: teremő és *in*: ég; Munkácsi egybeveti a vogul *Kaltés-ekwä* istennővel. Összetételei *dü-kiltšün*: gabona-termő ég; *mü-k.*: föld-teremő ég, végre *mü-kiltšün-mumi* (*Munk. mü-kildišin-mumi*): föld-teremő-ég-anya.

Ezek a főistenségek, de mellettük a votják ember egész környezete telve van szellemekkel, istenségekkel. Külön istenei, ill. szellemei vannak lakásának, minők a római *Lares* és *Penates*, ilyen pl. a *korka-murt*: szoba-ember; az istállónak *gid-murt*: istálló-ember, *gid-kužo*: istálló-gazda; a fürdőnek. Továbbá az erdőnek *pales-murt*: fél-ember, *nules-nüna*: erdő-bátya stb. Sokszor összekeverülnek az emberrel, s hol megsegítik, hol bántalmazák. Némely vidéken félszeműeknek gondolják őket. Még kártyáznai is szoktak egymás között.

Számtalan mennyiségben képzelik a *kun*: *fejedelem* nevezetű szellemeket, mivel minden állat-, fa- s kö-fajának megvan a maga külön *kun*-ja, a melyek vagy színre vagy alakra különböznek egymástól. Persze, hogy a víznek is vannak szellemei, a *vu-murt*: víz-ember, *vu-kužo*: víz-gazda, a melyek minden folyóban, tóban s patakban tömegesen laknak, és egyre szaporodnak a vízbe futlak seregéből, a kiket ők szolgálíknak tartanak.

Ezek az istenek W. szerint általánosak az egész votják nép között, de kívülök még sok számos gonosz szellemet ismernek, helyenként váltakozva, a melyeket nagyrészt a tatároktól kaptak. Vannak azonban eredetiek, ilyenek az egyes betegségek gonosz szellemei.

A második fejezet az *áldozatokról* szól. Az áldozatok még most is általánosak. Az áldozatok között először megemlítendők a nemzeti áldozatok, melyet több falu ugyanazon egy származású lakossága tart évenként vagy néha nagyobb időközökben. Ilyen a *demen-vöš*, a melyet évenként júniusban szokott három falu népe megtartani *Bussurman Možga* faluban, a Jelabuga kerületben. Ugyanitt minden harmadik esztendőben tizenegy falu áldoz, s ez a legnagyobb ilyenmű áldozat. Méncsikót, fekete ökröt, riska borjut s egy pár fehér ludat áldoznak. A gonosz szellem neve *lud*. A szó *erdőt*, *mezőt* jelent, tehát voltaképen a *lud*-ban lakó szellemeknek szól az áldozat. Erdő sűrűjében, domb-tetőn tartják meg az áldozatokat. Az áldozati állatoknak (ürü s egy pár lúd) a vérét, szivét, körmeit tűzbe vetik, a többit megeszi az áldozó pap, *lud-utis*, segédeivel. Leggyakoribbak házi (*kuala*) áldozatok, melyeket a *voššud* számára szentelnek. A *voššud* házvédő szellem, tulajdonképen egy kis faládika, kosár vagy kéregdoboz, a melyben pénzdarabok, néhol méz s alatta friss fenyőlomb van.

A *kuala*-ban balról a sarokban egy padkán szokták tartani. Nevezetes szokás, hogy a fiú, mikor családot s külön *kuala*-talapít, apja házából viszi magával a *voršud*-ot; azaz az apai házban levő *voršud* tartalmából lop egy részt, a melyet, hozzávéve hamut is a tűzhelyről, nagy szertartások közt magával visz. A *voršud*-nak vannak meghatározott áldozatai is, de különben minden esemény alkalmával, minő ha fiú születik, házasság, betegség stb. áldoznak. Rendes áldozatok: kenyér, sör, valami kása-féle s pálinka. Ha fiú születik, akkor *fajdkakast* áldoznak neki, hogy a csemetének «tiszta szeme s éles füle» legyen. W. leírja az áldozati szertartást és imádságot (finn fordításban) is, a melyet tér szűke miatt ez alkalommal nem közölhetünk; csak megemlítjük, hogy *inmar* neve az imádságban rendszeren előfordúl.

A másik csoportba azok az áldozatok tartoznak, a melyek a földművelést s hasonlókat illetik. Ilyenek a *guždor-sid-pöston*: *fü-leves*, *főzés*, a melyet jó szénatermésért nyujtanak *inmar*-nak. Áldoznak a vetés kezdetekor *mü-kültšün*-nek, a mikor egy gödröt ásnak s ebbe kenyeret s tojást tesznek. Azután, mikor a tehenet legelőre bocsátják *pudo ponna vösáskon*: *marháért való imádság*; ekkor a falu utcáján áldoznak ökröt s fehér-bárányt *inmar*-nak. Szárazságkor, ha esőt kérnek *zor kuriskon* es ö-kérés. Érdekes megemlíteni, hogy némely helyett a falu népe összegyülekszik valamely folyó vagy forrás partján s egymást megöntözik. Olyasféle mint a husvétii öntözés. Nagy áldozat a *jü-vil-vös*: *gabonaföld-áldozat*, melyet némely helyen pünkösdkor, másutt pl. Možgában őszszel, viszont néhol nyáron tartanak meg. Méncsikót s ökröt szoktak áldozni, s utána nagy lakomát csapnak. Maga a pópa is megjelenik a szentképekkel, misét is mond, de részt vesz a lakomában is. Maga W. is jelen volt ilyen lakomán de az áldozattól elkésett. Ilyenkor még a halottaknak is áldoznak, hogy ne zavarják az ünnepséget. Ezeken kívül még áldozni szoktak a többi erdei, vízi stb. említett isteneknek és szellemeknek. A többi között figyelemre méltó, hogy betegség alkalmávala *tuno*: *varázsló* a beteg házában egy fekete tyúknak vérét ereszti, aztán bedobja valamelyik szomszéd udvarába, a ki a betegséget amattól megkapja.

Végül hosszan fejtegeti az értekező azt a kérdést, vajjon divatban voltak-e *emberáldozatok* is a votjákoknál. *Szmirnov* azt állítja, hogy igenis megvolt, sőt most is megvan még, s bizonyosságai mende-mondák, meg némely félreértett szokások. Mert például abból, hogy némely vidéken a temetőben a fákra bábukat szoktak aggatni, csakugyan bajos emberáldozatra következtetni, a mint *Szmirnov* teszi. De maga W. is elhiszi a dolgot, még pedig azért, mert kérdezősködván, egyik falu a másikra ráfogta, miközben nagyon erősködtek, hogy náluk ilyesmi sohase volt

divatban. Sőt találkozott olyan ember is, a kit már elfogtak, hogy áldozatként megöljének, de szerencsésen meg tudott még menekülni. Persze W. nem magával az illetővel beszélt; csak mástól hallotta a dolgot. Sőt annyira megy W., hogy nem tudom miféle alapon, a votjásokon kívül még az *osztjások*, *mordvinok*, *észtek*, *zürjének* és *lappokra* is ráfogja, hogy valamikor embereket is áldoztak. Sőt Szmirnov ebből még azt is következteti, hogy hajdanában *emberhúst is ettek*. Szerencsére a *magyarokról*, *vozulokról* *finnekről* és *cseremiszekekről* még nem állították ugyanezt. Ezekről hála istennek még *nincsenek bizonyítékaik*.

W. értekezésének utolsó fejezete a halottak tiszteletéről, a temetésről stb. szól, de ez is bármily érdekes, részletesebben most nem tárgyalható.

Egyéb tartalma a kötetnek a Társaság értekezleteiről tudósít. A kiadványok között ránk nézve a legfontosabb *Setälä* hangtana (Yhteissuomalaisten klusiilien historia), melyből tavál a második füzet jelent meg. Megemlítem még, hogy a Társulat régi érdemes elnöke *Yrjö Koskinen* gyöngye egészsége miatt leköszönt s hogy helyébe *Genetz Arvid* tanárt választották meg.

SZILASI MÓRICZ

Bevezetés az újjörög nyelvtanba.

G. N. *Hatzidakis*: Einleitung in die neugriechische Grammatik. (Indogermanische Grammatiken. Band. V.) Leipzig, Breitkopf u. Härtel, 1892. XVI. 464, 10 márká.

Az újabb (közép- és új-) görög nyelvvel való foglalkodás, melynek nyomait a tizenkettedik századig követhetjük visszafelé, csak szórványos volt a jelen századig, azóta aztán gyakoribbá és rendszeresebbé vált. Christopoulos, a geniális lyrikus, 1805-ben megjelent nyelvtanában felállította az aol-dór hypothesis-t, mely szerint a mai görög nyelv összes dialektusai-val együtt az ókori aol és dór nyelvjárásokon alapul. Theoriáját csakhamar általánosan elfogadták és az utolsó évtized kezdetéig érvényben maradt, még akkor is, a mikor a jelen század derekán az újjörög nyelv kutatása az épen megalapított összehasonlító nyelvtudományyal érintkezett, a mint ezt Mullach nyelvtana, továbbá a Németországban képzett, jeles tehetségű görög nyelvésznek, Maurophrydesnek és Curtius György tanítványának, Deffnernek működése mutatja. Hogy végre az újjörög nyelvtudomány a múlt évtized elején a mai színvonal magaslatára emelkedett, az első sorban a címbe jelzett munka szerzőjének, az athéni egyetemen az általános nyelvészet tanárának az érdeme, ki az újabb görög nyelvre vonatkozó tudományos kérdésekben első tekintély. Hatzidakis, mint Delbrück jeni tanár tanítványa — kinek a jelen mun-

kát is ajánlja — Németországban nyervén kiképezését, terjedelmes irodalmi működést fejtett ki az újabb görög nyelv terén. Munkáinak egész sorozatával szállott síkra az újgörög nyelvi kérdésekben tekintélynek örvendő Deffner ellen, kimutatván, hogy az ókori dialektusok — csekélyes maradványoktól eltekintve — kivesztek, és hogy a mai görög köznyelv és dialektusai, az egyetlen csakon dialektus kivételével, mely a régi lakónok nyelvéből származik, nem az aol és dór dialektusoknak, hanem az alexandriai korszakban az attikai irodalmi nyelvből keletkezett köznyelvnek, *κοινή διάλεκτος*-nak a tovább fejlődései. Hatzidakisnak ezt a magyarázatát az újabb görög nyelv eredetéről helyesnek ismerte el Európának minden jelesebb nyelvésze. Hasonlóképen fontos és az eddigi magyarázatok között minden esetre legtöbbet érő az a theoria, melyet Hatzidakis a mai köznyelv dialektusaira nézve állított föl. Ezek t. i. szerinte két főcsoportra, egy északra és egy délre oszlanak, határvonalat képezvén a kettő között az Athéntól északra eső és annak közelében elhaladó 38. szélességi fok.

Ez Hatzidakis tudományos működésének jellemzése főbb vonásai-
ban, melynek legkiválóbb mozzanatát az előttünk fekvő munka képezi. Benne adva van mindaz, a mit a szerző az utolsó évtizedben részint görögül, részint német nyelven közölt, de nem változatlanul, hanem új formába öntve és átdolgozva. A «Bevezetés» című kevesebbet mond, mint a mennyit a munka tartalmaz, mert ez nemcsak hogy alaptételeit adja egy tudományos újgörög nyelvtannak, hanem a fölépítéshez szükséges igen-igen számos részletet is foglal magában. Három fejezetre oszlik, melyek után a munkának majdnem felét kitevő 10 excursus, továbbá helyreigazítások és pótlások, tárgy- és névmutató következnek. A három nagy fejezet három egymással benső összefüggésben álló alaptételt fejtet kimerítően, melyek mindjárt az első fejezet elején (1—2 ll.) a következőképen vannak formulázva: 1. Az újgörög nyelv kutatásának a klasszikus korszaknál kell kezdődnie, miközben a szóbeli és írásbeli hagyomány egyaránt tekintetbe veendő, mert általában véve csakis ennek a két tényezőnek szemmel tartásával lehetséges az újgörög nyelv megismerése. 2. Az újgörög nyelv nem a dór vagy aol dialektusokból származik, hanem egészen természetes tovább fejlődése a *κοινή διάλεκτος*-nak. 3. Az újgörög nyelv főtulajdonságai már a *κοινή*-ben előfordulnak, tehát eredetének ideje a *κοινή* idejébe helyezendő.

Az első fejezet (Ziel und Methode der neugriechischen Sprachforschung, 1—49 ll.) az első tétel fejtegetésének van szánva. Ennek a tételnek az a követelménye, hogy t. i. a kutatásban az írásbeli és szóbeli hagyományt egyaránt tekintetbe kell venni, sok nehézséggel jár, s ennek főoka Hatzidakis szerint az, hogy az atticizmusra való törekvés miatt,

mely már a *χωνίη*-ben mutatkozott s azóta az egész középkoron át a mai napig folyton érvényben maradt, nem bírunk a mult századokból irodalmi emléket, mely korának népnyelvéről hű képet ad. Ez a *χωνίη* ótadvó kétnyelvűség (*διγλωσσία*) annál is inkább megnehezíti ebben a tekintetben a kutatást, mert nem volt pusztán egykorú kétnyelvűség (homochrone Diglossie), a mint ez minden népnél minden időben mutatkozik habár csekély mértékben is a beszélt és írott nyelv között, hanem történeti (historische Diglossie), a mennyiben t. i. az eltérés a népi és irodalmi nyelv között a görögben az által lett nagyobb, hogy az utóbbi nem a korabeli beszélt nyelv alapján állva alakult, hanem attól egészen elválva tudatosan a nyelvnek egy régiebb fejlődési fokát (az attikait) utánozta. Mindezekből kiviláglik, hogy helytelenül vélekedik úgy Psychari (Párizsban az újabb görög philologia tanára), hogy a byzantiumi nyelvformáknak a szövegek alapján eszközölt összehasonlító statisztikája alapján folderíthető a középkor népies nyelve, mert a középkori irodalmi művek általában véve archaizáló műnyelven írvák, és még a népies irányuak is a régies formáknak és helytelen képzéseknek vegyülékét mutatják. Másrészt azonban az se volna helyes, hogy az irodalmi nyelvemlékeket a népnyelvre nézve egészen hasznavehetetleneknek ítéljük, hanem oda kell törekednünk, hogy azoknak felhasználásában szigorú kritikát alkalmazzunk, annak megkülönböztetése céljából, hogy mi bennük archaizmus, mi népnyelvi jelenség, és mi pusztán tudatlanságból (az attikai nyelv kellő ismeretének hiányából) származó helytelen képzés. Ebből a célból leghelyesebb, ha az írott forrásokat egyrészt a klasszikus korszak és különösen a *χωνίη*, másrészt a mai élő népnyelv tanulságaival összehasonlítjuk, mert sok olyas, a mi új képződés színezetével bír, már a *χωνίη*-ben előfordul, és megfordítva, a mi réginek látszik, még manap is létezik. Általában véve nem lehet a középkori görög nyelvnek egy határozottan körvonalozott helyet adni a görög nyelv fejlődése történetében, mint Psychari akarja, mivel még a *χωνίη*-nek és újgörögnek határai is sok tekintetben összefolynak, hanem egyrészt az ógörög (különösen a *χωνίη*) másrészt a mai köznyelv dialektusaival együtt az a két sarkpont, melyekből a görög nyelv történetének tanulmányozása ki kell hogy induljon.

A második fejezet (Abstammung des Mittel- und Neugriechischen, 50—171 ll.) a második tételt fejtegeti, mely szerint a mai görög népnyelv nem a régi aëol és dor dialektusokból, hanem a *χωνίη*-ből származik. Minthogy t. i., mint említettük, Hatzidakis föllépéseig általánosan ei volt fogadva az a nézet, hogy a mai görög népnyelv az ókori dialektusokból, nevezetesen az aëol és dór dialektusokból származik, Hatzidakisnak ezen második tétel bizonyításánál természetesen negatív módon kell eljárnia, azaz bebizonyítja, hogy a régi dialektusoknak főtulajdonságai a mai görög népnyelvben fel nem találhatók. Ezt kilencz pontban teszi meg, melyek röviden a következők: 1. A hosszú dór és aëol \tilde{a} = ion — att. η (m. pl. $\acute{\alpha}$ τιμά) az újgörögben nem mutatható ki, kivéve egy-két igen ritka esetet, m. pl. η άξονά Kephalleníában. 2. A dór hosszú \tilde{a} vagy rövid \tilde{a} , melyeknek a többi dialektusokban egyéb magánhangzók felelnek meg (m. pl. $\rho\acute{o}\tilde{\alpha}\tau\acute{o}\varsigma$, $\tilde{\alpha}\rho\tilde{\alpha}\tau\acute{\iota}\varsigma$) szintén nem fordul elő. 3. Hasonlóképen elenyészett a boeotiai, cyprusi, macedoniai, arkádiai lakóni υ he-

lyett álló *ou*, mert azokban az esetekben, hol a mai görögben az ógörög *u* helyett *ou* áll, m. pl. a cyprusi és alsó itáliai *ἔσοῦ*-ban e h. *ἔσού*, egy tisztán és önállóan újgörög hangfejlődéssel van dolgunk; csak a régi lakónok nyelvéből származó czakón dialektusban maradt meg néhány szóban kétségtelenül, m. pl. *χοῦε* = *χῶν*, *σοῦρου* = *σῶρα*, *γουνάικα* = *γυνάικα*. 4. A *σ* helyett álló *τ* (pl. *λέγοντε*) sehol se fordul elő. 5. A régi digammát (*f*) azelőtt sok újgörög *β*-ban és *γ*-ban vélték felfedezhetni, sőt épen ez szolgált fő bizonyítékul az ael dór theoria hivei számára. Hatzidakis itt is kimutatja, hogy e hang két-három szótól eltekintve (a minő különösen e helynév: *Βοίτυλος* = *φοίτυλος*), szintén kiveszett. Nagy nehézséggel jár a *γ*-nak mint irrationalis spiransnak megmagyarázása, de annyi bizonyos, hogy semmi köze sincs az ókori digammához. Az sem tagadható, hogy Hatzidakisnak erre vonatkozó fejtegetései meggyőzőbbek mint a Krumbacheréi (v. ö. Ein irrationaler spirant im Griechischen. Sitzungsber. d. bayer. Akad. d. wiss. 1886), de nem olyan természetűek, hogy azok alapján az összes ide tartozó jelenségeket megmagyarázhatnók, s így ez a kérdés teljesen megoldottnak még nem tekinthető. 6. A dór dialektusnak egyik legfőbb sajátossága, hogy a sigmás aoristusban az ion-att. *σ* helyett *ξ*-t mutat (m. pl. *ἔδιξαξα*). Hasonló jelenségek előfordulnak ugyan gyakran a mai görög nyelvben is, de nem tekinthetők a dorizmus bizonyítékainak, mert az újgörög aoristusok egészben véve az ion-att, és nem a dór képzésmódot követik, és mert a *ξ*-vel bíró alakok elterjedése a hangtörvény szerint *ξ*-vel bíró alakok analogikus hatásának az eredménye, mely analogikus hatás már a *χοινή*-ben mutatkozik, és később mindinkább általánossá válik, úgy annyira, hogy még a verba purákat is körébe vonja, m. pl. *ἀκολούθηξα* e mellett: *ἀκολούθησα*. 7. A dór és ael hangsúlyozást szintén sok esetben vélték feltalálhatónak az újgörögben, a mennyiben annak minden hátratosását (m. pl. *ἔλεγον* e h: *ἔλεγον*) dorizmusnak, és minden előre vonását (m. pl. *πόταμος* e h: *ποταμός*) aeolizmusnak tekintették. Az újgörögben való hasonló jelenségek azonban a hangsúlyozás analogikus kiegyenlődésén alapulnak, tehát pl. *ἀνθρώποι ἀνθρώπων*-nak és *ἀνθρώπους*-nak, *ἔλεγαν ἔλεγμεν*-nek és *ἔλεγετε*-nek analogiája szerint hangsúlyoztatik. 8. Dór és ael végződésesek, m. pl. a nomennél *-ω* e h. *-οῦ* (*ποταμῶ*), *-αις*, *-οις*, *ως*, *ος* e h. *-ας*, *ους* (*ταῖς τίμαις*, *τοῖς θεοῖς*, *τως θεῶς*, *τὸς θεῶς*), vagy a verbumnál *η* e h. *α*; *η* e h. *α*, *έω* e h. *ῶ*, *έη* e h. *ῆ* stb. (*νική*, *ὄρη*, *ποιέω*, *δοκέη*) nem fordulnak elő az újgörögben. 9. Általában véve az ógörög dialektusok egyéb tulajdonságaiból is úgyszólván semmi se maradt meg a mai görögben. -- De az előbb említett okokon kívül a görög nyelvnek története is arról tanúskodik, hogy a mai görög nyelv nem a régi dialektusokból hanem a *χοινή*-ből származott, mert történetileg is kimutatható, miként enyésztek lassankint a régi dialektusok, és miként foglalt mindinkább tért a *χοινή*, míg végre a Kr. u. 7. század előtt teljesen győzedelmeskedett.

A harmadik fejezet (Die Entstehungsepoche des Neugriechischen, 172—229 ll.) a harmadik fő tétel fejtegetését foglalja magában, nevezetesen azét a kérdését, hogy minő időszakba helyezendő tehát az újgörögnek a *χοινή*-ből való kifejlődése? Hogy e kérdés sikeresen megfejthető legyen, mindenek előtt szükséges a *χοινή*-nek alapos ismerete, de mivel

a *xovŋ* eddigelé még igen csekély mértékben részesült tudományos feldolgozásban, Hatzidakis ebben a fejezetben magára vállalja a fáradságos munkát, hogy a *xovŋ* ismeretéhez szükséges adatokat összegyűjtse, és teszi ezt olyan részletességgel, hogy munkájának harmadik fejezete a *xovŋ* leggazdagabb és legjobb ismertetésévé válik. Ebbeli tanulmányának eredménye az, hogy már a *xovŋ* mind magában foglalja az újgörög nyelv főtulajdonságait, s így ennek a keletkezése a *xovŋ* idejébe helyezendő. E szerint a görög nyelv fejlődésének történetében csak két fő-korszak különböztetendő meg, t. i. az ógörögé és az újabb görögé, mely utóbbi a *xovŋ*-vel veszi kezdetét, s így helytelen dolog Psychari szerint a középkori görög nyelvet külön fejlődésbeli foknak tekinteni. De még két más igen fontos tanulságot szolgáltat a *xovŋ*-nek és az újgörögnek története: az egyik az, hogy a görög nyelv kihalásáról szó sem lehet; a másik, hogy elhamarkodott dolog volt bizonyos újgörög nyelvi jelenségeket szláv és román nyelvi befolyásokra vezetni vissza, holott ezek a jelenségek már az illető népekkel való érintkezésnél jóval előbb megvoltak az újabb görög nyelvben.

Az imént tárgyalt fejezetek egyes részeihez csatlakozik a részletes kérdéseket fejtegető, becses 10 excursus (az I—VI. az első fejezethez, a VII. VIII. IX. és X. a másodikhoz), melyek részben mint külön értekezések jelentek meg görög vagy német nyelven.

Az első excursus (230—231 ll.) a *τῆρ ἀμερῶ* czakon genitivusról; a második (232—233 ll.) az újgörög szóvégi *ς*-ről értekezik.

A harmadik excursus (Über den Sprachcharakter der mittelalterlichen und neuen Autoren, 234—284 ll.), a legnagyobb a tíz között, bőven fejtegeti azt a két témát, melyet az első fejezetnél ismertettem röviden, t. i. Psychari ellenében a középkori írók nyelvének vegyülése természetét, és hogy miként kell azokat a görög nyelv történetére nézve értékesíteni, továbbá a görögöknél fennálló kétnyelvűségnek okait. Ezeket négy pontban foglalja össze és kimutatja, hogy a görög irodalmi nyelvnek szükségképen oda kellett fejlődnie, a hová ma fejlődött. Ez utóbbi kérdés dolgában három párt különböztethető meg a mai Görögországban: Az egyik a puristáké, élükön Kontos athenaei egyetemi tanárral, kik az irodalmi nyelvet (a *καθαρεύουσα*-t) lehetőleg archaizálni akarják; a másik a nép nyelvét szeretné az irodalom nyelvévé tenni, élén Psychari párisi tanárral; a harmadik az előbbi kettő között állva és a mai irodalmi nyelv megalapítójának, az 1748-tól 1833-ig élt genialis Koraesnak elveit követve oda törekszik, hogy az irodalmi nyelvet a beszélt nyelvvel ez utóbbi főbb elemeinek felhasználásával kapcsolatban tartsa s így életképességét megőrizze. Hatzidakis ez utóbbi pártnak a fő embere, s mint ilyen abban a nézetünk szerint helyes meggyőződésben van, hogy Koraes az újgörög irodalmi nyelv kérdését minden időre megoldotta (257 l.).

A negyedik excursus (Grammatikervorschriften, 285—303 ll.) fontos methodikai szempontból, a mennyiben számos példa alapján kimutatja, hogy a *xovŋ* idejéből való atticistáknak (kik az akkor beszélt görög nyelvet az attikai nyelv szellemében szerették volna megjavítani) és ellenfeleiknek az antatticistáknak adatait miként lehet az akkori beszélt nyelv megismerése szempontjából értékesíteni.

Az ötödik excursus (Zum Vokalismus des Neugriechischen, 304—353 ll.) több fontos megfigyelést tartalmaz a hangzókra nézve, a melyeknek különbsége alapján itt adja Hatzidakis az újgörög dialectusoknak már említett két főcsoportra való osztását. A különbség alapját az képezi, hogy az északi csoportban a hangsúlytalan *u* és *i* hangok elenyésznek, a hangsúlytalan *o* hang *u*-vá és *e* hang *i*-vé gyöngül, míg a déli csoportban az említett hangok általában véve változatlanul megmaradnak, tehát pl. a déli csoportban: *βουκέντροι, πιθάρι, ἄγγελος*; az északi csoportban: *βέντροι, πιθάρι, ἄγγιλος*. Megjegyzem, hogy Krumbacher a második fejezet ismertetésénél említett értekezésében kevesebb sikerrel kísérlette meg az újgörög nyelv dialectusainak az irrationalis (parasitikus) *γ* alapján három csoportba való osztását.

A hatodik excursus (354—373 ll.) az újgörögben mutakozó genus változásokat és a hetedik (374—375 ll.) a praepositióban nyilvánuló népetymológiát tárgyalja; a nyolczadik (376—389 ll.) adalékokat szolgáltat az újgörög declinatiohoz, a kilenczedik (390—417 ll.) az újgörög praesens-képzésről és a tizedik (418—440 ll.) az újgörögben mutakozó hangsúlyváltozásokról szól.

A helyreigazításokból és pótlásokból (441—446 ll.) két dolog emelendő ki. Nevezetesen egy pár érdekes nyelvi jelenségre vonatkozó megfigyelések, melyeket Hatzidakis 1891-ben tett Ikaros szigetén; erről megjelent egy előzetes értesítés az *Ἀθηνᾶ* III-ik (1891) kötetében, és e könyv kiadása után Ikarisches címen egy bővebb fejtegetés Indogerm. Forsch. II. (1892). Továbbá megjegyzések az alsó-olaszországi görög nyelvről, mely Hatzidakis szerint szintén a *zovj* alapján fejlődött.

Ezek után befejezván ismertetésemet, meg kell jegyeznem, hogy az terjedelmesebb létére sem adhat fogalmat a könyvnek rendkívül gazdag tartalmáról, melyből nemcsak a közép- és újgöröggel, de az ógöröggel foglalkodó is sok tanulságot meríthet. Azonban Hatzidakis munkája az általános nyelvészet szempontjából is kiváló figyelemet érdemel, míg az újgörög nyelvtanulmányokra nézve alapvető jelentőséggel bír.

PECZ VILMOS.

A Schlägli szójegyzék.

A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István (a szójegyzék fényképével). Budapest 1894. Kiadja a magy. tud. Akadémia. Ára 2 frt.

I.

A magy. tud. Akadémia nagy érdemet szerzett magának az által, hogy költséget nem kimélt a Schlägli magyar szójegyzéknek e kiadására; a feldolgozó meg dicséretet és őszinte méltánylást érdemel, ki ezt a valóban nehéz feladatot oly alaposággal, szakértelemmel és tapintattal megoldotta.

Terjedelemre nézve nem nagy ugyan e munkát. Mindössze 111 lapból és e szójegyzéknek fényképezett része 7 lapból áll, de annál nagyobb volt a vele és benne végzett munka.

A bevezetésben 1—8. old. számot ad szerző e munka történetéről és az általa követett eljárásáról; a 9—10. oldalon idézi a felhasznált kútforrásokat, számra nézve 32-t, mely összeállítás már is szaktudásra vall, ki bizalmunkat megérdemli.

Erre következik maga a szójegyzék a 11. laptól a 90-ig, mely 2140, helyesebben 2139 szót tartalmaz, mivel szerzőnkénél a 61. szám után a 63. szám következik.

Ezt követik a 91—96. lapig a «Hortularium»-ban előforduló magyar szók; továbbá 96—97. a «Pótlások»; végre 98—111. a tárgymutató.

E munka megérdemli, hogy a szakember tanulmányozza; sok becses adatot talál benne: azért én is nagy érdeklődéssel fogtam e munka tanulmányozásához, melynek eredményét ezennel közleni akarom.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a feldolgozó módszerét, mint tudományost, helyeslem; a feldolgozó ugyanis 1. egyes adatait a kútfőkből merített idézetekkel törekszik bebizonyítani; 2. nem elégszik meg az eredetinek pontos reproductiójával, hanem iparkodik, és pedig nagy pontossággal, a szövegben foglalt ferde és eltorzított alakokat lehetőleg reconstruálni; 3. ha bizonyosat nem mondhat, vagy valamit nem ismer, azt őszintén be is vallja, mi ritka lelkiismeretességéről tanúskodik; ennél fogva 4. adatai, nemesak magyarázatait, hanem transscriptióit illetőleg, megbízhatók, mit eléggé méltányolni nem lehet.

A szerzőnek ezen bemutatása után lássuk most már magát a nyelvemléket és a benyomást, melyet pontos áttanulmányozása reám tett.

A Schlägli, valamint a Besztercei szójegyzék csak másolata lehet egy eddig fel nem bukkant eredetinek. Ez a másolat azonban nem teszi azt a benyomást, mintha a másoló az eredetit folyton maga előtt tartotta és azt hűségesen követte, hanem mintha nagyobb részét tollbamondás után írta volna. Ennek bizonyítéka: 1. a szóknak, kivált a latinoknak éktelen elferdítése, a jelentéseknek több helyütt való hibás alkalmazása, a mint azt Szamota úr lépten-nyomon jelzi és kimutatja; 2. hogy sokkal több szó foglaltatik ebben mint a beszterceiben; végre 3. hogy több szó szervetlenül, úgyszólván ötletszerűleg be van toldva a tárgyi szócsoport sorozatába. Ez utolsót úgy képzelem: A másoló leírt nagy nehezen egy csoportot, azután pihentette terhes munkáját. Mikor ismét hozzálátott, valami eszébe ötlött, és nem is tekintve, vajjon illik-e az a csoportba vagy nem, oda biggyesztette. Az ilyen nyugvópontok kétféle természetűek: 1. a minden átmenetet kizáró kifejezések mint 602—603 *ursica* — *cava* = medvebarlang; 960—961 *cremium* — *strigilis* stb. 2. olyan szók, melyek-

ről már volt szó, de szerepeltetésük feledésbe menvén, mint betoldások ismét előkerülnek, mint pl. 391 és 578 *pugnellus*, 294 és 562 *coma* (ill. *comes*), 282 és 563 *capillus*, 1411—1413 és 1418—1420 *bidellus*, *emeritus*, *iucencus*, 1681, 1682 és 2096—2097 *muscipula* — *decipula* stb.

Még kiemelem, hogy a másoló több helyütt a főnevet jelzőjével írta le, mint 864—865 *costula fetida*, 602—603 *ursica cava*, 1006—1007 *lens aquatica*; másutt meg a vezető főnév elhagyásával, csak annak jelzőit vette fel, mint pl. 901—902 *draga* — *lappa* az *Aretium* kihagyásával 1589 *eginus*, 1807 *pulvina*, *pluma* kihagyásával stb.

Azonban a másolat mind ezen árnyoldalai mellett rendkívül sok becses adatot tartalmaz, melyeknek nagy hasznát veheti a nyelvész.

Említettem már, hogy Szamota úrnak javításai és magyarázatai gondosak, hiteltérdemlők, vannak azonban 1. szók, melyek figyelmét kikerülték; 2. olyanok, melyekről ő maga bevallja, hogy nem ismeri.

Mint hogy a dolog érdekelt, hozzáfogtam az egésznek revideálásához és ha e nehéz és fárasztó munkálkodásomnak eredményét e helyütt közlöm, teszem azt abból a célből, hogy munkálata minél tökéletesebb legyen.

Lássuk tehát 1. azokat a szókat, melyek Sz. úr fürkésző szemét kikerülték, ezek:

143. *manius* pro: *manis*, *mane* 2 végz. melléknév. — 184. *gnanus* pro: *nanus*. — 297. *fronticulus* pro: *frontatus*. — 416. *centuplex* pro: *centupellio* (= *centum pellio*, der zweite Magen der wiederkäuenden Thiere. Pl. H. N. 28, 9, 42.) — 566. *pectorax* pro: *pectorale*, melynek alakjára a megelőző *torax* volt befolyással. — 637. *lenis* alkalmasint *levir* akar lenni. — 670. *area* talán: *arena* = bajhely. — 786. *barbota* pro: *barbatus* (sc. nullus). — 795. *lumbus*, csuka, *lupus*-nak olvasandó. — 801. *petirrus* pro: *petrinus*. — 860. *leusticum* pro: *ligusticum*. — 884. *bolerbita*, szárm. *pulex*-ből, ném. der polei, das flöhkraut, bolhafü, bolhasertecsek, olasz *puleggio*, *polio*; tehát összevonva *bol*- és *herba*-ból. — 939. *olis* pro: *olus*. — 1081. *stips* pro: *stipa* = *quaedam parva arbor*, ut dicunt *copa*, quia ex ea stipantur tecta. l. Duc. — 1122. *cratus* pro: *crater*. — 1150. *tapoletus* pro: *tapetum*. — 1194. *periclides* pro: *periclisis* = *ora*, *extremitas*, *circumtextum vestis vel veli*. *Purpura in orbem currens*. l. Duc. — 1248. *exametus* pro: *stametus* = vulgo gallice: *estamine* ex voce latina *stamen*. l. Duc. — 1253. *brusul* pro: *brustus* = himzett l. Duc. — 1261. *tindatus* pro: *tinctatus* = petetgett. — 1286. *ferrelanus* pro: *ferrelameus*. — 1302. *scalprum* pro: *clathrum*. — 1320. *celte* pro: *celum*. — 1374. *marnulus* pro: *marculus*. L. Keller. Latein. Volksetymologie. pag. 288. — 1392. *strepa* pro: *strapes*. — 1398. *antrena* pro: *antela* v. *antilena* l. a 2190. számot. — 1500. *marchiis* pro: *marchus* l. Duc.

A 70-ik oldalon nagy zavar uralkodik és ekképen állítandó helyre: 1573. *lucus* helyett *surculus* teendő. — 1576. *lacum* helyett *lucus*

teendő. — 1580. *vimen* után jön *siron*, mely tehát nem egyéb mint a magyar *szirony*. Itt e szerint olyan zavar uralkodik, mint a minőt Sz. úr az 1677—1679. számnál kiemelt. — 1709 *brucus*-ra nézve l. Duc.-nál *Atelabus* szó alatt: *Ex locusta brucus nascitur*. *Cum autem alae crescere coeperint, atelabus dicitur*. — 1714. *ranaculex* gondatlan összeállítás és külön *rana*, külön *culex* veendő, melynek tehát semmi köze a szarvasbogárhoz. — 1771. *gulcus* pro: *gallus*. — 1826. *tristeca* pro: *trisdeca* l. Duc. — 1872. *muscido* pro: *mucido*. — 1873. *muscidus* pro: *mucidus*. — 1906. *fascinula* pro *patinula*. — 1925. *varia* talán *auris*. — 1943. *molnale* pro: *molare*. — 2024. *cays* talán *Lais*, a híres hetaera. — 2045. *sarabus* pro: *scariatus* l. Duc. *Scaria* alatt. — 2063. *rames* pro: *trames*. — 2078. *guctus* pro: *jactus*. *Jactus tesserarum*. — 2105. *nexorum* pro: *nexorium*. — 2134. *carlignum* pro: *culigna*, ez a csobány.

Ennyit egyelőre ezekből; lássunk most azokból a szövekből egynéhányat, melyeket Sz. úr nem ismer. Törekedtem ezeknek is nyitjára jutni. Ezek:

91. *niridus* pro: *tepidus*. — 623. *vorbo* pro: *umbo*. Az ilyen ditto-graphiák gyakran fordulnak elő. — 792. *scarpo* pro: *carpio*. — 804. *scarabeus* pro: *carassius*. Ez latinizált magyar szó ép úgy mint 790. *posardus* poszárból, hasonló. — 822. *cetegus* pro: *cesegus* = keszeg. — 857. *sanapum* pro: *sinapi*. — 868. *caeanusca* idem ac *cacalia* = vad kömény. — 880. *ritimenium* pro: *artemisium*. — 894. *centunritelium* pro: *centaurium*. — 918. *calcalingum* pro: *canilingum* egyszerű fordítása a *Cynoglossum*-nak, melynek mása az *agmiglossum* 2169. sz. alatt Dief-nál *Hundszunge*, *Schaffzunge* a fordításra nézve lásd még 1787. a hol *dulcissona* = *ptiocomela*. — 956. *luba* pro: *huba*. Hogy a szláv nyelvből vesz vezérszókat, bizonyítja a 938. sz. *cibulus* és 1867. sz. *crusca*. — 978. *aticabulum* pro: *stivabulum* ad normam *thuribulum*. — 969. *ancabulum* talán: *ansabulum*. — 1004. *simphorizator* pro: *stupanizator* = csepüt csináló, tehát meg van magyarázva a magyar *chepes* szó is, mely nem más mint *cepús*. Hogy pedig helyes az én állításom, ebben támogat a 2120. sz. alatt előforduló *stupazona* = madzag. — 1007. *cefatica* pro: *aquatica* erre utal a jelentése vízi. — 1028. *extabulum* pro: *extribulum*. A mint *tero*-ból *tribulum* ép úgy van képezve *extero*-ból *extribulum*. — 1160. *tindata* pro: *facelata* a középkori írónál gyakran előforduló olasz szó. — 1161 *rusta* hibás dittographiája *supera*-nak. — 1198. *serpata* pro: *striata*. — 1217. *sardis* alkalmasint *sardo* akar lenni, l. Duc. — 1232. *pigrus* pro: *pirgus*. — 1236. *rustura* pro: *rotatura*. *Rotatus figuris rotularum ornatus, ubi de pannis sermo est*. Duc. — 1251. *duppler* = gyapot. — 1279. *rinca* nem ismeretlen, hanem annyit jelent, mint: *Baltheus militaris, cingulum militare*, l. Duc. — 1356. *simarius* talán: *semarius* = non integro corpore, herélt. — 1361. *sonipes* jelentése hibás, mert nem *lusta*, hanem gyorslábú, szaporán járó, azért is a következő 1362. *roctator* pro: *troctator*.*) — 1363. *roncinator* pro: *calcitrator*.

1377. *epulatus*-t (zabált) szerző *crapulatus*-ra javítja, minden ok nélkül, mivel olyan tulajdonsággal ellátná, mely épen ellenkezik természetével, hogy t. i. *részeges, kótyagos*. — 1461. *emioneus* pro: *aegonomus*

*) *Troctus* ugyanis Duc. szerint *citatus equi gradus*. Gall. *Trotte*. Ital. *Trotto*.

gör. *αἰξ* és *νομός*-ból. — 1468. *soluens pro: stolidus*. — 1472. *leposuga pro: leporagus* = leporem agens. — 1515. *sermisorium pro: sermissorium* = vas in quod serum imittitur. — 1517. *paxilla pro: patella*; paxillus különben = fogas. — 1589. *eginus pro: erinus* = két-kétágú, csak jelzője a borostyánfának. — 1601. *reola pro: betula*. — 1631. *basellus* talán hibás dittographiája bubalusnak. — 1647. *quigus* a német *quicken*-ből = nyávogni, e szerint ez csak jelzője a vadmacskának. — 1680. *lusorus a mus sorex*-nek ferde alakja. — 1748. *ifnilio* talán ugyanaz mint 1758. *pampilio*. — 1801. *origa pro: aurita*, a bagolynak jelzője = füles, tehát nem illik melléje a kakuk megnevezés, mely *cuculus*-hoz tartozik. — 1813. *bitagus* talán: *psittacus*. — 1949. *facer pro: macellarius*. — 1989. *vicemens pro: vehemens*. L. Keller. Latein. Volksetymologie pag. 139. — 2038. *ipomaries pro: hypomanes*. — 2045. *sarabus pro: scariatus* l. *Scaria* = pustella Duc.

Ha ezeket az alakokat: 433. *dorsitergum*, 1477. *turper*, 1773. *pinx*, 1774. *icis* és 2048. *citocinericum* jól nézem, mintegy megtestesülve látom magam előtt az íródeákokat, kiknek egyike diktál, a másika meg utána ír. Mintha hallanám, mikor az egyik azt mondja: *tetrix, tetricis* és a másik utána írja: *pinx* — *icis* és ismét: *dorsum, dorsi, tergum* hát, mint a hogy 48 előtt én is tanultam, és az író csak ezt írja: *dorsitergum*, hát; végre, midőn lelkesíti, ezt mondva: *scribas cito: cinericium*, az meg mechanice utána írja: *citocinericum*. Evvel úgy hiszem ez alakok genesisét megvilágítottam volna. Marad még a *turper* = czenk. Én benne ezt a népies német szót látom: *der Tutler*, a szopó (v. ö. görög *τιτθός*), de némileg elferdítve.

Záradékul szeretnék a fennebb említett *csepűs*-ön kívül még egy magyar szót a nyelvészek számára meghódítani és ez: a 2077. sz. alatti *agasah*, melyet Sz. úr megfejteni nem tud. Én azt gyanítom, hogy ez az olyan ostáblának a megnevezése, melynek mezeje nem áll négyszögekből, hanem hegyes háromszegű alakokból, azaz: ágakból, melynek német neve: *der lange Puff*. Én tehát az említett szót *ágás sach*-nak olvasnám, melylyel, úgy hiszem, a valót eltaláltam.

BARTAL ANTAL.

II.

Szamota pompásan felhasználta a B. Szj. kiadásából meríthető tanulmányt s igen áttekinthetővé tette könyve berendezését azzal, hogy a szavakat úgyszólván pusztán szószövekké közli, s ami magyarázata van, azt a lap aljára veti.

Ezek a *magyarázatok* igen nagy becsűek és szigorú tudományos fegyelemmel vannak összehordva. A felületes sejtéseknek nyoma sincs az egész könyvben. Hanem azért legyen szabad nekem is felsorolnom, a mit esetleg gondoltam olvasás közben, vagy a mit másképp olvasok, mint Szamota. Bartal úr ismertetését szintén volt módomban látni s fontosabb dolgokban tekintetbe vettem.

Latin olvasatok.

A mit az olvasatok során akár itt, akár a magyar részben följegyzek, az csak legritkább esetben sejtés, és ekkor világosan kifejezem ezt, különben mindig valóban a kéziratban található betűk mások, vagy másoknak látom őket, mint Sz.

122. *ebdomada* helyett én *ebdomoda*-t látok. — 123. *ebdomadarius* : *ebdomodarius*. — 129. *medies* : a *d* felett egy olyan *ri*-t jelentő rövidítés van, mint a 131-ben, tehát valóban *meridies* áll a kéziratban s nem kell a jegyzetbeli javítás. — 130. *medionalis* : itt az *e* alatt van a rövidítő jel, *meridionalis*. — 216. *nepos* : *nepus* és talán így is ejtették. — 230 *obstetrix* : *obstitrix*. — 284. *ciciliium* : ? *crinicilium*, mert az első szótag felett rövidítő jel van. A szó tán összevethető ezzel : *crinicus* — egy kis hajszál. — 378. *mama* : *mamma*, az *a* felett egy vonás van, mely úgy látszik, az *m* felé volt szánva. A rövidítő jel sokszor esik kissé félre a helyétől. — 383. *brachium* : *brahium* van. — 600. *teres* : ez a latin sorba jutott magyar szó : törés. Az 598. «*hastiludium* : öklelés» második fordítása «láncsa törés» volna, de mivel az 599. helyen «*lancea*» is előfordul, a leíró zavarba jött. V. ö. «844 borstere», «846 sotere» ellenben 1942. «*twrw*», 1944. «*twre so*». — 623. *vorbo* : bizonyára *umbo*-nak hibás leírása és a 622. *umbus* hibátlan írás középkori alak, mert a BSzj. is *umbs*, tehát *umbus* szót ír. — 792. *carpo* : *starp*o mert úgy van írva, mint 789. *sturio*, nem pedig, mint 781—782. 783 : *pixis*. A szó persze még így sem tiszta. — 795. *lumbus* : *bumbus* még így is czifrább a *b* vége a többi *b* betűknél. — 801. *silunis* : *silurus*, úgy látszik, hogy az *n* első lába *r*-re van javítva, s ekkor az utána következő *silurus*-szal ismétlést alkot, mint az 1690. *serpens*; Sz. jegyzete fölöslegessé válik. — 857. *sanapum* : *sanapium*, *tu* ki van írva, s *m* rövidítéssel jelezve; lehet hogy a «sinapi»-ból keletkezett középkori alak, melynek első tagját azonban csakis a magyar népies alak hatása alatt írhatta a leíró *a*-val *i* helyett. — 894. *centunritelium* : *centauritelium*, a *t* után oly ferde *n* van, hogy inkább *a*-nak lehetett szánva. — 900. *ligustrum* : *lugustrum* áll. — 901. *draga* : *raga*, a *d*-n keresztülmenő vonás oly erős, hogy nem lehet szóvégző jel, hanem törlő húzás. — 954. *biulus* az első *u* felett egy jel van, mely *ro ru* rövidítés vagy *c* betű lehet. Ha *c*, akkor *bucilus*, mely a *czipó*-t jelentő *bucilla*-val összefügghet. — 1084. *clavis* : *clavus*, Sz. jegyzete fölösleges. — 1148. *matrusium* : *matrasium*. — 1213. *podus* : *perodus*, mert a *p* alatt jel van, s így a szó még közelebb áll a *poderis*-hez, melyre Sz. kijavítja. — 1231. *lama* : *lamna*, v. *lamna*, mert *a* és *m* fölött vízszintes vonás van. — 1245. *pelimelicus* : *polimelicus*. — 1329. *vehiculum* : *vochiculum*, persze hibásan *veh.* helyett. — 1396. *camus* : *canius* szintén hibásan *m* helyett. — 1416. *tauro* : *taurus*, mert ami *o*-nak látszik, kissé megrongált rövidítése az *us*-nak. — 1461. *emioncus* (kechke paztor) *emion custos*, két, egymástól nagyon messze írt szó. a *cus* bizonyára a *custos* csonkítása, és ennek fordítása a «pásztor», az *emion* pedig egy «kecske» jelentésű szó elrontott alakja. — 1476. *licisca* : *liciscus*, nem *a*, hanem *us* jel van ott. — 1489. *grestum* : *agrestum* az *a* és *g* egymásba van írva. — 1494. *mathera* : *maceriha*, mert a rövidítést *eri*-nek is lehet olvasni és ennél fogva itt áll az a *maceria* szó,

melyre Sz. az 1493-at javítja. — 1514. *cratus*: előtte kettőspont van. — 1553. *nespula*: *nespulus*, az *a-us* jelre van igazítva; annál biztosabb, hogy Sz. helyesen javította ki a szót a jegyzetben. — 1591. *faximus*: *faxinus*, a. m. *fraxinus*, Sz. szerint is. — 1647. *quigus*: sokfélekép olvasható. Az *u* és *i* felett egy vízszintes vonás van: *n?*, a *g*-nek olvasott rész épen nem hasonlít a többi *g*-khez, inkább az *-us* jeléhez, vagy a *con*-hoz a 1983. *condomatica*-ban, sőt a *q* is lehet a *con* rövidítése, mert olyan. mint az 1072. *compes* eleje. Tehát *q*-val: *quinconus*, *quirconus*, *q* nélkül *convinconus*, *convinusns*. Talán ennyiből hamarább kihüvelyezi valaki a titkot, mint kevesebb lepelből. — 1690. *serpens* kétszer van írva, de az egyik Sz.-nál kiesett a fölé irt *idem*-mel együtt. — 1712. *bon biceps*: *bonebiceps*, tehát még közelebb áll az 1715-höz (bombiceps). — 1773. *pinx*: *pernix*, mert a *p* alatt egy vesszőcske látható. — 1774. *icis*: úgy látszik, hogy a megelőző *pernix* szó genitívusi végzete: *pernicis*. De mivel a B Sz.-ben is igen hasonló a fajd latin neve: *nys*, lehet, hogy mégis a fajdnak valami neve lappang az *icis* alatt is. — 1798. *noctiorax*: *nocticorax*, sajtóhiba? — 1843. *asinus*: *asimus* a jegyzet fölösleges. — 1859. *atrocica*: *artocica*. — 1869. *vnica*: *vnca*=*mica*, mint Sz. mondja. — 1918. *isticio*: *isticus* is lehet, mintha rongált *-us* jellel volna írva. — 2045. *sarabus*: *sarabrum*. — 2048. *citocinericum*: *citocinerencium*. — 2050. *aparitor*: az *-or* végzet úgy látszik íráshiba *-io* helyett (=jelentés). — 2106. *teules*: ez magyar szó, csak rossz sorba jutott. Ugyanis a 2105. felett az üres sor végére írva van egy szó, melyet Sz. kihagyott: *devium*, s ennek a fordítása ez a latin sorba keveredett *teules*: *teules*=töltés. V. ö. 2067. *limen*: *gátonmenő út*. — 2138. *decruscatus*: *decruscalus* vagy *decrustalus*.

Latin sejtések és magyarázatok.

A magyarázatokhoz tartozik annak megállapítása, hogy minő viszonyban van a SchSzej. a BSzj-vel. Ez annál szükségesebb, mert igen könnyen azt találhatjuk hinni, hogy a mily közel állnak egymáshoz a fölfedezés idejében, oly szorosan függnek össze eredetben is. Pedig az én nézetem szerint nem hasonlítanak jobban egymáshoz, mint általában az ugyanazon tanító rendszer korszakának termékei szoktak, mint pl. ahogy Szepesi- és Schultz nyelvtana hasonlít egymáshoz. A BSzj. eleje csonka ugyan, de a közös csoportok közé is van a Sch Szej.-ben sok olyan ékelve. ami a BSzj.-ben nincs meg, s ámbár a BSzj. ünnepiesen fejezi be írását s marad annyi helye is, hogy még csatolhatna hozzá csoportokat, nem teszi, s így a SchSzej.-nek a végén is vannak új csoportok, végre pedig a szavak száma a közös csoportokban sem egyenlő. Ezt a távolságot a két codex között főképp a latin szók alakjának felfogása dolgában szükséges jól szem előtt tartani. Mert ha egyszer világos, hogy nem közös eredetből másolták, vagy diktálták őket, akkor azon látszólag hibás alakok, melyek mindkettőben egyformán fordulnak elő, nem tekinthetők kétségtelenül hibásaknak. Így helyesnek kell lenni a B. 1278.-ban *muscido*-nak, mert Sch. 1278. is így írja, helyes lehet a B. 796. *turper*: Sch. 1477., úgyszintén B. 630. *serpata* (redelt, redölt) Sch. 1198. *serpata* (redlett).

577. *cubitus* (könyök), 578. *pugnellus* (marok) páncél-részek épen úgy mint 562. *coma* (orjegy) szerszám, 294. *comes* (üstök) testrészt, és 563. *capellum* (orjegy) szerszám, 282. *capillus* (haj) testrészt. Itt tehát

nincs szórakozott anyagisméltés, mint Bartal gondolja. — 660. *area* (baj), ezt Bartal *arena*-ra javítja, de mivel a BSzj-ben *bajszéri*-vel van szintén *area* fordítva, semmi ok sincs ezt a jól ismert *area* szót elváltoztatni. — 860. *leusticum*: ezt is fölöslegesnek tartanám a klasszikus *ligusticum*-ra visszaváltoztatni, hisz a magyar népies alak világosan hirdeti, hogy valóban *g* nélküli alakban használták a kulináris Magyarországon. A *leves-tikom* második *e*-je az itteni alaknál fogva magyar bővítésnek látszik. — 1008. *cicerpisum*: bizonyára két szónak kell számítani *cicer*, vel *pisum*, mert mind a kettő ismert szinonim szó. — 1096. 1097. *tignum* és *tignus*, 1162. 1163. *supera* és *superus* ezek mutatják, hogy nem mindig íráshiba, ha egy-egy szó egy kicsit rontottnak látszik. — 1160. *tindata* hogy ez nem hibásan *facelata* helyett írt szó, mint Bartal gondolja, azt bizonyítja 1261. *tindatus*. — 1881. *pir* (tűz): a görög *πῦρ*. — 842. jegyz. *seps*-t nem szükséges *sepes*-re javítani. — 1468. *soluens* (kamasz): nem szükséges *stolidus*-ra javítani, mert kutya-fajt jelent s a BSzj-ben is hasonló: *silens*, Nyirkállainál pedig *silvens*. Tehát *silvens* a helyes alak. — 1785. jegyz. *anaparda* sem teljesen ismeretlen, mert a BSzj-ben *anaperda*.

Magyar olvasatok.

A *ság ség* képző külön van írva ezekben is: 10. 14. 19. 28. 32. 1957. 1982. 1990. — 34. *zule*: *zúle*. — 46. *magas* ki van húzva s így a *polus* nincs lefordítva. — 52. *archangal*: *arhangal*. Érdekes sajátága a leíró-nak, hogy a *ch*-t és *h*-t kölcsönösen fölcseréli anélkül, hogy ebből következtetni lehetne valamit ejtésére. Itt az *arkangyal* *ch*-ját írja *h*-val, 2077-ben a *sach* lesz neki *sah* népies hagyományunk ellenére, de tévednénk, ha itt a *ch*-nek nyelvünkben *h*-ra való átváltozását keresnők, mert a 383. *brahium* latin szó is így van írva, s megfordítva a 1329. *h* helyett van *ch*: *vochiculum*, 153. pedig egy magyar szót változtat meg így: *chet* *fé* = *hét* *fé*. — 88. (*serenum*) *der*: az *r* felett olyan jel van, mint 208. (*matrona*) *ro* jele: ? *der*ő. — 143. *holvalbanj világ*: Sz.: «holvalbani világ», pedig a mit ő *j*-nek néz, az törölő vonás, mert a leíró előbb *m*-t írt s aztán ennek utolsó lábát kihúzta. Nagyon valószínű Bartal sejtése, hogy itt két szó van: *manius*: *holvalban* (*való*) és *lux*: *világ*, különben alig is hagyták volna a melléknevet *lux* előtt hímnemű végzettel. Már hogy a *manius* hibás alak *manis* helyett, nem akarom eldönteni, de nem tartom szükségesnek föltenni. — 381. *lapchka*: *lapichka*, mert a *p* alatt egy vízszintes vonás van. — 422. *gwmor*: inkább *ywmor*. — 456. *lab nom*: *lab nom*. — 701. *veelg*: *vevlg*. — 905. *zemet ize*: *zemet ize*, igaz, hogy a szóvégző vonás tévedésbe ejtheti az embert, hogy *t*-t olvasson, de a megelőző szó felett világos, hogy *zemet ize* volt írva (mit aztán kitörültek és *idem*-et írtak fölébe), tehát itt is így kell és lehet is azt olvasni. Az *ize* második fordítása a *manumium*-nak. — 907. *aproboytorian*: *aprobaytorian*, mint 901, is. — 1089. *zollot caro*: *zallot caro*, mert az első o főkép a vastag vonások fekvése miatt inkább *a*-hoz hasonlít; *zallot* = ? *szal-lott* «szalult» helyett, mint *redlett* «redölt» h. s ekkor a *szobor*-nak *szalult* (faragott) *kar*ó új elnevezését találjuk itt. — 1206. *soporlak*: *soporlah*. — 1217. *capca*: *capta*, tehát *kapta*, — 1231. *ig*: az *i* betű feltűnően nagy és gondosan van írva, azonkívül ferdebb is, mint máskor, tehát nem lehetetlen, hogy *ri*, *re*, vagy *ir* szótagnak kell számítani. A *g* lehet *gy* is,

ha kell. — 1365. *kethivy*: *keth ivy*. — 1366. *harumivy*: *harum ivy*. — 1380. *lovag*: *lovan*. — 1446. *kwpwlvw tec*: *kwpwlvw tee*: vagyis *té*, a hogy Szolnok-Dobokában is ejtik. A «köpülő tej» olyan kifejezés, mint 1944 «törő só» = törni való só. — 1642. *neye* (ursa): *ineye*, azaz a medve ünője. A BSzj-ben ellenkezőleg tisztán *neye* áll *i* nélkül. — 1662. *methe*: *niethe*, mert az *m* első lába felett ékezetet látszik, mely az utolsóhoz is tartozhatik. Így a szó még jobban hasonlít a BSzj-ben levő *nyércz*-hez. — 1716. *basilicus*: *basalicus* (magyar szó). — 1742. *solum*: *solivum* (sóllyom), mert nincs ugyan több lába ötnél, de az első láb felett pont látszik. 2171. is *solyum*. — 1797. *pubdenevere*: *pub denevere*. — 2045. és 2046. *varas*: tekintettel arra, hogy a bővülés szavai közt fordulnak elő, *varázs*-nak lehet olvasni, mint 2015. *varasus*: varázsos. Az egyik azonban «varas» (varos, varangyos) is lehet. — 2048. *pepelche*: az első *e* fölött egy vízszintes vonás van, *n v. r*? — 2084. *hasarth sem* (decus): a második szó nem a *decus* felett áll, hanem igen távol tőle az utána következő *taxillator* felett. — 2085. *hasart*: *hasartos* (taxillator) és mivel *sem*-nek olvasott szó is felette van, ezzel össze kell függenie. Talán *few hasartos*? — 2132. *megnyomdok*: *megnomdok*. — 2138. *pirosolthracus*: *pirosolthiracus*, vagy *-iratus* is lehet, mert az *a* felett és a feljebb álló *alupnus e* je alatt egy jel látszik, talán = *i*.

Magyar sejtések és magyarázatok.

224. *éltető* (dajka) mint tulajdonnév a Székelyföldön ma is fennmaradt. — 270. «nascens, *zilekedven*, *szülekedvény*»: ez nem főnév, hanem határozó igenév a participium fordítására: születés közben levén. — 342. *pubes*, *fan*: l. Tsz. = pelyhedző. — 382. *kar siv* = *kar szíjj*, a fegyverek és szerszámok csoportjából került a testrészek közé. — 432. «*spicium*, *hator*, *hátorr*»: inkább «*hátorj*», orja. — 501. (vicarius) *vicaris*: ezt népies alaknak tartom, mint a *kalamáris* is *-rius* végzet átalakítása. V. ö. 530. *anglis*: *ánglius* helyett. — 623. (umbo) *vasa*: ez nem a *vas* szavunk, hanem, azt hiszem, összefüggésben van a BSzj. 143. szavával: *umbus*: *vza* = *uzsa*, mely Tagányi szerint (Századok XXIII. 315.) ószláv alakjában *unzsa* lenne. Az itteni szó első *a*-ja tehát úgy látszik *n* helyett áll: *vnsa*, ejtsd: *unsa*, mai ejtés szerint: *unzsa*. — 631. A hogy itten két szóval van lefordítva a latin szó: *had avag sereg*, úgy van a 644. ben is *kayaltas* után *hirdetes* kitéve. Tehát *kiáltás* = kikiáltás, falun át kiáltás, (dobolás helyett). — 1062. (clibanus) *eg kemenche*: nem lesz *egy*, hanem *ég kemenche* értsd *égő*, égető, mint *es*: *eső*, *hajválaszt*: hajválasztó stb. — 1189. (matrasium) *matraz*: mivel a matrác már előfordult az ágyneműk közt (1148.) s itt a hajdiszek csoportja van, ez más jelentésű, mint az előbbeni. Szolnok-Dobokában *matruska* a neve annak a fonott kendőnek, «zsák»-nak, melylyel játék közben egymást zsákolják a gyermekek. S mivel a BSzj. 623. *mataszium* szava *szöves*-sel van fordítva, annál valószínűbb, hogy valóban *fonat*-ot hajfonatot kell itt értenünk. A *matraská*-ból ép úgy lett *matruska*, mint *maskara*-ból *maskura*. — 1204. «*saphel*, *safel*», ezt *safél*-nek is lehet ejteni. L. a Pótlások 96. jegyzetében: *Saffyl*. — 1224. *ziv* (szíjj), ezt a *w*-t két *u*-nak is lehet venni, mint a BSzj.-ben van, s akkor *szivu* az ejtése, melyből a ma is hallható *szíju*, majd *szíjj* keletkezett. — 1261. «*tindatus*, *chey*, *cseje*» összefüggésben lesz a NySz. *cseje*

szavával. — 1500. *marchies*, *march*: ime az erdélyi diákok mai *marczijának* régiebb alakja. — 1852. (*pasillus*) *tul*, idem: e szó a *placenta*: *béles* után következik, tehát a magyar szó a *töltött* csonkítása lesz: *töltött béles*. — 2040. *kerékrágás*: «keresztút» szerepe a varázslásban eléggé megmagyarázza, mikép kerülhet ez a szó is a *büvölés* szavai közé; ép így a *büvölés* szerszámait kell látnunk a 2043. *pénzoltasó asztal*-ában s a 2044. *szemfedel*-ében. — 2079. *ris*: talán összefüggésben van az *-ál* gyakorító-képzős *riszál* igével: a kockát rázza. — 2106. *teules*: *teules*. L. a latin olvasatok közt. — 2128. «*bíborburuc*, *bíborburok*»: nem így, hanem *börök*, és egy az 1153. *bíbor*-ral a BSzj. 592. *bíbor berech*-nek pedig ő hangzós párja. Közlebbi megfejtése így sincs, de talán elég is, ha két-három helyt egyforma szót fordítanak vele, (*sátor*), s megállapíthatjuk az ejtését. — 2258. «*fixorium*, *ratoth*, *rántott*»; Szolnok-Dobokában ma is: *rátota* (értsd: *rátotta*) a *rántotta* neve, tehát itt sincs íráshiba.

A *Jegyzetek*-hez: 571. jz. A BSzj.-beli *lelekuz* bizonyára képzőtlen melléknévi igenév: *lélekző*, itt: *lélekvas* ma *lélekző vas* lenne. — 968. jz. A BSzj.-beli *ed fel* (*spica*) annyi lesz, mint *egy szál* elrontott leírással. Itt: *búzafő*, de 969. *arista* (szintén = *spica*) *eg szál*: egy szál. — 1115. jz. A *zegi* szó nincs a BSzj.-ben is határozottan így írva, hanem egész határozottan: *yegy*-nek. (556.) Csodálom, hogy másnak is lehet látni. Mivel a latinja: *lagena* olyan korsót jelent, melyet a korcsmák előtt *czégérül* ki szoktak akasztani, lehet, hogy itt *czégér* jelentésben találjuk ismert *yegy* szavunkat, V. ö. «Az *corona* es az *istap* a kirali birodalomnak iegie» NySz., «*chimer awag yegy*». NySz. (Weszpr. C. 121.) — 1854. jz. A BSzj.-1263. alatt nem *hobanca*, hanem *hobarica* áll, mit persze szabad *hobancára* javítani. — 1944. jz. *törő só*-ban a *törő* nem má: olási hiba, hanem szenvedő értelmű melléknévi igenév: *törni való só*, vagyis *kősó*, ellentétben a *főtt sóval*. V. ö. a 181. jegyzetének idézetében a *főtt só* fordítását: *Tymino salium aquaticorum*. — 1946. jz. A *véres*-t fölösleges kiegészíteni, hogy *hurka*, pusztán *véres*-nek hívják azt sok helyt. — 2065. jz. *itinerator útdó* a magyar szó nem jelent mást, mint a latin, mert nem a *tributum*-ra kell itt gondolni, hanem *útra küldő*-re. V. ö. kiadni valakinek az útát. (Olv. *útazó*? S. Zs.)

Végül álljanak itt az Egyetértés ismertetőjének sejtései is, mert megérdemlik, hogy ne engedjük a napilapok fölbúhatatlan tömegébe eltemetődni. (Egyetért. 1893. ápr. 18.)

965. *manipulus kerte*; *manip.* a BSzj.-ben = *kéve*, de nem lesz ez a *kerte* egy a *kfn. garter*, *gertel* = *sarló* szóval? — 1134. *lectile*: nem *tippay*, hanem *toppay* = *topp alj*: NySz.: *top* = *hüfte*, *schenkel*, tehát: *derek-alj*. — 1677. *murilegus famachka*, *Szamota*: *erdei*, *vadmacska*, *holott* az *alföldön famacska* a. m. *fából készült egérfogó*. Innen a közmondás «*esendők* vagyunk, mint a *famacska*»: (egyszersmind elárulja a *famacska* érzékeny voltát). A *murilegus* latin szó olyan, mint *muscipula* = *macska* is, *egérfogó* is. — 2077. *tabula agasah*, Sz. szerint értelem nélküli szó, pedig = *vigaság*. — 2138. *decruscatus pirosothracus* nem *pirasolth rák*? (En a 965-re megjegyzem, hogy az utána álló *gelima*: *idem* szót Sz. ismeri Dieffenbachból, de jelentését nem idézi; a 2077-re pedig sokkal tetszetősebbnek találom Bartal megfejtését; végre a 2138-ban nincs *ra*, hanem *ro*.)

Sajtó- és tollhibák.

92. *tirinm* van Sz-nált *tirium* helyett. — 159. *innep*: *inep*. — 291. *discinale*: *discrinale*. — 706. *pasit*: *pasith*. — 791. *porandus*: *parandus*. — 801. *petirnus*: *petrinus*. — 924. *beruk*: *beruk*. — 1008. *chicher borso*: *chicer borso*. — 1157. *merelt*: *merelt*. — 1277. *partahw*: *parta hw*. — 1358. *dextarius*: *dextrarius*. — 1383. *ezper*: *ez per*. — 1419. *meritus*: *emeritus*. — 291. jz. *disriminale*: *discriminale*. — 409. jz. 479: 409. — 556. jz. 550—680.: 556—680. — 618. jz. *betü hü*: *betü-hü*. — 746. jz. és: is. — 997. jz. *zab-nak régi*: *zab-nak a régi*. — 1001. jz. *Dfef*: *Dief*. — 1301. *lokalóda*: *lókalođa*. — 63. lap jz. *Wakaro*: 1404. *Wakaro*. — 1706. jz. 1706: 1705. — 1973. jz. *A latin szó*: *A latin szó ismeretlen*. — 2043. jz. *trapesicum*: ? *trapesitum*. — *A szójegyzékből kimaradt*: *es borju*, a *főfödél* mellől az 1183. sz., a *sólyom* mellől a 2171. sz.

Végső benyomásom Szamota fáradságáról az, hogy úgy olvasataival, mint magyarázataival lekötelezte tudományunkat. *)

KALMÁR ELEK.

*) Bármily tetszéssel és elismeréssel fogadjunk is valamely művet, lehetnek némi megjegyzéseink még külsőségeire is, a nélkül, hogy a kákan csomót keressünk. Mért hallgatnám el én is pl. mennyire csodálkoztam, szinte hihetetlennek tartottam, hogy két messze eső helyen, Beszterczen és Schlágliben egymástól vajmi kevésbé függő iratokat fedeznek föl, s ezeknek fényképe az Akadémia szerencsésére teljesen egyenlő nagyságú; sőt pompásan beleillik a Nyelvtud. Értekezések méreteibe. De csak a BSzi-ről tudom biztosan, hogy akkora mint az eredetije, tehát gyarum a Schl. Szj. ellen fordul, hogy tán kicsinyítve van. Pedig nem aprólékos kíváncsiságból érdeklődöm, hanem, mert tudni akarom, hogy egyforma helyzetben vagyok-e a kéziratral szemben a közlővel, vagy pedig ő nagyobb, tehát világosabb betűket olvasott. Nem találta el tehát egészen az igazat a közlő, midőn a szöszövet-kritikai leírást egészen fölöslegesnek gondolta.

Az is külsőség, de minek hallgatnék róla, hogy a *czím* hiányos. «Magyar» szójegyzék, holott a jegyzék «latin-magyar» s nem semmiség a «latin»-ról elfeledkeznünk, mikor a «magyar glóbus» mellett külön magyar Rómáról, magyarországi latinságról gondolkodnak nem minden ok nélkül nálunk az elmék. Igaz, hogy a mit Szamota így a czínkórság színe alatt elvett a latin szóktól, azt bőven pótolta a jegyzetekben nekik szentelt gonddal, értelmük és alakjuk tudományos megállapításával, de mégis van szomorú következménye is a hiányos czímnak: talán e miatt felejtette el a könyv végén a latin szavakat is betűrendes *szómutatóba* összefoglalni. Pedig akadt volna nem egy ember, ki ezt is jó néven vette volna. Ha talán a második kiadásban pótolná ezt a mulasztást, jó lesz a megfejtetlen szóalakokat egy jellel külömböztetni meg az elfogadható s elfogadott alakoktól, sőt a magyar szómutatóban sem ártott volna ezeket a jeleket kirakni, mert így a ki csak mellékesen szorúl a könyvre s ennél fogva csak a szómutatót nézi, az *agasa*h után azt fogja gondolni, hogy az *eső* és *esős* is úgy áll az iratban, mint a szómutatóban.

Méret bocsátanám meg továbbá azt a külsőséget, melyet igen sajnállok, hogy a *kütforrások jegyzéke* az idézett művek megjelenő helyét és idejét, esetleg a kiadás számát nem közli. Így lehet egy doktorátust tevőnek elsorolnia a használt műveket tanára előtt, kiktől ezen műveket megismerte, de mi türés-tagadás, nekem sem az a szerencsém nem volt, hogy

Kisebb közlések.

Kifejez : kifejtt. Pázmány Kalauzának I. kvében, a II. r. 2. szakaszában (Bellaagh 35. l.) azt mondja «*az föld körül forgó egeknek nagy váltokból azt hozza ki Aristoteles, hogy . . .*» vagyis : «*azt következteti, hogy*». Ugyanezt a gondolatot a II. kv. VI. részében (B. 99. és 145. NySz. I. 964.) így mondja «*ezekből [a csodákból] azt fejezi ki Sz. Ágoston, hogy . . .*» Ez a két kitétel így egymás mellett önkéntelenül hasonló észjárásból származónak tetszik, s ha Pázm. synonym szólásait is egybevetjük : *vmiből tanuságot vesz* (47. 65. l.), *vmiből erősség* (bizonyosság) *támad* (93.), *vmiből bizonyágot támaszt* (99.), látjuk, hogy jó mindenütt igéből származó szóval él s így nem valószínű, hogy a *kifejez* szóban a *fő, fej* főnév képe lebegett volna szeme előtt, hanem bizonyára a *fej* ige-*nek z* képzős gyakorítóját érti, mely a *fejt* gyakorítónak (s néha művelte-*tőnek*) párja. S valóban a NySz-nak *fejez* 1) 2), *kifejez* 2) 3) 1) (főkép ily rendben olvasva), *kifejezés, megfejez, fejezés, kifejezget* czikkelyei alatt minden mondatban fölcserélhetjük a *-z* képzős szót a *-t* képzőssel, vagy a *magyaráz* szóval.

Erdekes, hogy így e szók eredeti magyar észjárásból származóknak bizonyúlnak s mégis meglepően hasonlítanak a latin kifejezéshez, mely a fejés egy másik módjának képe. A latin *exprimo, expressio* u. is eredetileg «*kisajtolást*», «*kiszorítást*» jelent, pl. a gyümölcsből a lének, a lépből a méznek kiszorítását, s mint a gyakorító *pressare ubera* kifejezés mutatja, a tej kiszorítását is a tőgyből, minthogy a kecskét ily módon, tőgye nyomogatásával kell fejni. A német *ausdruck* és *ausdrücken* a latin szónak fordítása.

KALMÁR ELEK.

a közlő előttem teygen doktorátust, sem az, hogy az ő történet-írói kar-társa legyek, de még csak a németbe vágó műveket sincs szerencsém ismerni. Pedig van itt elsorolva nem egy könyv, melynek felfedezésén örülök, s örül tán több is, és mint olyan, ki nem járhat akadémiai könyv-tárakba, a megvehetőket megvenné. De a közlő tanítása nyomán meg sem mozdulhat, hogy hol keresse azt a könyvet, s ha Szamota meg nem mondta neki, a vidéki könyvkereskedő bizony nem fogja megmondani. A kiadás száma sem fölösleges lom, mert ha tudom, hogy a közlő a 3. kiadást használta s valamit nem ismer, a 4., 5. kiadást még reménytelenül csap-hatom fel, hogy ott megtalálom azt, a mi a 3. kiadásban nem volt meg.

K. E.